

La penetració del capitalisme a les comarques de l'Alt Pirineu¹

Maite Arqué, Àngela Garcia i Xavier Mateu

El tema objecte d'aquest article és conegut tradicionalment com a «desequilibris territorials», els quals volem abordar aquí a partir de la teoria de centre-perifèria. Aquesta teoria, que és bastant sovint utilitzada des d'una perspectiva progressista per a estudiar les relacions de dependència en l'àmbit internacional, rarament és aplicada a àmbits més reduïts, com ho puguin ser el marc estatal o, com ara, en el nostre cas, l'àmbit nacional d'un país que no té Estat propi sinó que és immersit dins la dinàmica estatal d'un Estat supranacional.

L'àmbit concret a què apliquem l'estudi empíric són les comarques de l'Alt Pirineu, que per la seva evolució històrica i econòmica constitueixen una àrea idònia per a l'estudi del procés que va de la marginació a la integració en el món capitalista en situació, però, de dependència, passant per diversos estadis d'articulació. L'àmbit de l'Alt Pirineu presenta la particularitat d'ésser una àrea de muntanya, cosa que afegeix característiques especials al seu caràcter d'àrea perifèrica.

Pel fet de tractar-se de l'anàlisi d'un aspecte específic de la realitat comarcal —aquella que fa referència als lligams de dependència—, n'hem deixat de banda altres que, tot i ser importants per al coneixement de la realitat comarcal, serien més aviat objecte d'una anàlisi sòcio-econòmica comarcal que no pas del tema que ens ocupa.

¹ Aquest article ha estat redactat a partir de la tesina col·lectiva dels mateixos autors d'*El desenvolupament del capitalisme i les comarques rurals de Catalunya. El cas de l'Alt Pirineu*, dirigida pels professors Helena Estaella, M^{te} Dolors Garcia i Enric Lluch i llegida al Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona l'octubre del 1979.

L'ESTUDI DEL DESENVOLUPAMENT DEL CAPITALISME I ELS DESEQUILIBRIS TERRITORIALS

El concepte de desequilibris territorials

Malgrat que la jerarquització i la concentració de l'activitat en l'espai no són un fet recent sinó que, sota diverses formes i intensitats, s'han esdevingut al llarg de la història, l'expressió «desequilibris territorials» és bastant nova. Hem d'aturar-nos un moment i mirar d'aclarir què entenem amb aquesta expressió, ja que, potser, no és prou encertada. En efecte, pot induir a concebre erròniament una situació perquè suposa la inexistència d'un estat, el d'equilibri, que sembla que hagi de ser el normal, mentre que la situació de desequilibri és un fet transitori².

En un acte celebrat pel Congrés de Cultura Catalana sobre els desequilibris territorials a Catalunya, dues de les comunicacions posaven en dubte o es plantejaven, si més no, el sentit d'aquesta expressió³. Així, mentre que J.M. Carreras es demana si hi ha desequilibris territorials a Catalunya i, en tot cas, si cal corregir-los, J.M. Bricall va més lluny i, després d'aclarir que entén els desequilibris territorials com «el creixement econòmic que afecta diferentment diferents indrets del territori nacional», hi cerca «quelcom més profund que això» per tal d'afirmar en una primera aproximació que «els elements impulsors del creixement econòmic privilegien determinats llocs o zones». Però fins i tot així es demana si «el creixement de les zones privilegiades no és un creixement equilibrat a nivell nacional».

La Revolució Industrial ha estat un fet qualitatiu important que diferencia, en aquest sentit i en molts altres, dues etapes de la història de la humanitat. És amb el desenvolupament accelerat de les forces productives i amb la penetració, cada vegada més extensa i més profunda, de les relacions de producció capitalistes que el procés de concentració de les activitats econòmiques esdevé, a diversos nivells, una constant.

Cal, però, entendre quins són els mecanismes de reproducció del mode de producció per tal de conèixer-ne l'impacte espacial. En aquest aspecte, el procés

² En el camp de la teoria econòmica l'expressió «desequilibri» ens remet al model de l'equilibri general de l'economista marginalista francès León Walras, segons el qual el règim de lliure competència entre els individus i les empreses privades proporciona el millor resultat possible a la societat. Actualment la validesa dels postulats marginalistes és durament criticada fins i tot per una gran part dels economistes positivistes.

³ CARRERAS, J.M., *Per una política territorial re-equilibradora*, i BRICALL, J.M., *Definició dels conceptes d'equilibri i desequilibri*, ponències presentades a l'Assemblea General de l'Àmbit d'Ordenació del Territori del Congrés de Cultura Catalana, les Borges Blanques, 13 de març de 1977.

d'acumulació del capital i l'articulació del mode de producció capitalista amb els altres modes de producció preexistents són dos factors fonamentals. Cal també saber inscriure el procés de concentració que trobem en els àmbits més immediats, com ho puguin ser el local o el regional, dins un sistema que, si més no d'ençà de l'entrada en joc del mode de producció capitalista, no pot ser altre que el sistema mundial.

Aquests aspectes, que semblen evidents en una exposició teòrica són, molt difícils de reconèixer en l'estudi d'una realitat territorialment limitada, com és ara el nostre cas, si no s'inclouen en un àmbit econòmic i territorial més ampli.

En l'àmbit estricte que nosaltres treballem, que és el que podríem anomenar àmbit estatal i, sobretot, àmbits d'abast més reduït, els interessos en l'estudi de desequilibris territorials són fàcilment identificables amb opcions polítiques — per tant, posicions de classe —, malgrat la diversitat i els diversos lligams dels promotors d'aquests estudis⁴.

Per al cas de Catalunya, que prenem per tal d'exemplificar aquesta coincidència d'actuacions, el primer promotor d'estudis que hem de considerar és l'Administració pública, tot i que la seva activitat en aquest camp sigui molt limitada i s'inscrigui dins d'altres actuacions amb finalitat diversa, com ho poden ser els plans de desenvolupament o bé ordenacions sectorials. Cal fer una referència a part als governs de les comunitats autònomes, en el nostre cas el Govern de la Generalitat, el qual ja els anys trenta, quan la situació de desequilibri territorial era molt diferent de l'actual, encarregà una proposta de desenvolupament més harmonitzat de Catalunya, el *Regional Planning*⁵, i que, en l'actual situació d'autonomia, duu a terme estudis sobre els desequilibris i les àrees deprimides, principalment a partir de la Conselleria d'Obres Públiques i Urbanisme, però també d'altres de caire més sectorial, com és el cas d'algunes actuacions de la Conselleria d'Agricultura, Ramaderia i Pesca. Caldrà veure els resultats d'aquestes actuacions per tal de saber exactament cap on menen.

Acabant amb les actuacions de caràcter públic, hem de referir-nos a l'Administració local per a fer notar com no ha estat capaç d'endegar estudis d'aquestes característiques, malgrat que el seu àmbit d'actuació s'inclou dins el que podem anomenar àrees deprimides. Aquest és el cas dels ajuntaments que pateixen directament les conseqüències derivades de la situació de dependència, per la manca de recursos econòmics, i el cas de les diputacions provincials pel marcat allunyament entre aquestes institucions i la realitat.

⁴ Vegem, per exemple, entre altres, PUJADAS, A., *La marginació de les nostres comarques (poder comarcal)*, Taller de Sociologia, Barcelona, 1978, o bé CHECCHI, A., *El desequilibri territorial a examen: on és l'opció comarcal?*, Convergència Democràtica de Catalunya, Barcelona, 1977.

⁵ GENERALITAT DE CATALUNYA, *El Pla de distribució en zones del territori català (Regional Planning)*, Barcelona, 1932.

Qui, paradoxalment, ha tirat endavant algunes iniciatives d'estudi dels desequilibris territorials a Catalunya ha estat l'Església com a institució, i ho ha fet o bé directament des dels bisbats⁶ o bé indirectament mitjançant institucions de promoció que es movien dins la seva àrea d'influència⁷, tot plegat en una línia de consciència dels problemes prou interessant, per bé que amb resultats limitats, ja que l'empresa escapava a la seva àrea específica de competència i comprometia grups reduïts dins la mateixa institució.

Tot un altre sector que ha tirat endavant algunes iniciatives de promoció d'estudis de desequilibris és el de l'empresa privada, principalment la Banca.

L'interès de la Banca per aquesta mena d'estudis té sobretot com a motivació l'anomenada «acció social», que podem interpretar com una activitat de prestigi de cada Banc i que en el cas de les Caixes, jurídicament entitats de caràcter no lucratiu, esdevé una inversió ben profitosa⁸. Dins aquest sector de l'empresa privada ens hem de referir també a l'acció de determinades empreses que utilitzen el recurs d'estudis de desequilibris territorials per tal de justificar actuacions que els són censurades per grups d'opinió o bé per la mateixa Administració. Ens referim a aquest darrer cas, tot i que és molt minoritari, perquè el considerem significatiu⁹.

En una línia d'acció diferent hem de considerar els interessos de grups socials o territorials afectats que han promogut l'estudi dels desequilibris territorials des d'una òptica local, sovint comarcal. Per la migradesa de recursos de què disposen aquests grups, sovint han utilitzat els canals de finançament de les institucions que hem esmentat abans i han intentat comprometre-les en l'actuació. Com a objecte d'interès per a la realització d'aquests estudis, s'han destacat darrerament al nostre país les terres de l'Ebre i les comarques de l'Alt Pirineu.

⁶ L'estudi del CENTRE D'ESTUDIS DE PLANIFICACIÓ (Institut d'Economia política), *L'economia de les comarques del Bisbat d'Urgell. Una anàlisi de localització i dinàmica de l'activitat econòmica*. No publicat. 437 pp. Fou encarregat pel Bisbat d'Urgell. Hi ha un estudi semblant per al Bisbat de Solsona.

⁷ Per exemple SECOD, Acció social del Pallars, *Situació i perspectiva del Pallars*, 1974 (edició multicopiada), 239 pp. També MIRÓ, J. i altres, *La Catalunya pobre*, Nova Terra, Barcelona, 1974. Aquest últim estudi també ha estat fet pel SECOD, que ha rebut el «suport moral de la Comunitat Benedictina de Montserrat i l'ajut econòmic d'una entitat radicada a Barcelona» (p. 11).

⁸ Actualment diverses entitats bancàries i d'estalvi de Catalunya publiquen llibres sobre les comarques i/o el territori a Catalunya on és present la qüestió dels desequilibris comarcals.

⁹ Un bon exemple n'és el *Plan Parcial de Ordenació del núcleo de Beret, Pla de Beret, Vall d'Arán, Lleida*, de l'empresa Vaqueira-Beret, S.A. (abans TEVASA), on hi ha col·laboracions d'equips com el Centre d'Estudis de Planificació (CEP), que té al seu càrrec l'estudi socio-econòmic, o de LIMNOS, S.A., per a l'estudi ecològic. Un altre exemple, si bé diferent, n'és la comunicació presentada per un directiu del Grupo Asegurador Catalana de Occidente (empresa accionista de Vaqueira-Beret, S.A.) a les Jornades d'Economia Regional celebrades a la Facultat de Ciències Econòmiques i Empresarials de la Universitat de Barcelona el curs 1978-1979, on es parlava de la nova

No hem d'oblidar en el present apartat l'aportació dels partits polítics, els quals, pel fet d'incorporar en els seus rengles un gran nombre de tècnics i professionals qualificats, s'han deixat sentir tan aviat com les condicions polítiques del país els ho han permès. I, en el cas de determinats partits, la possibilitat d'intervenir directament en els òrgans de gestió de l'Administració pública ha empès a elaborar unes alternatives realistes. En la majoria dels casos, però, aquestes aportacions no vénen directament dels mateixos partits polítics sinó de revistes, congressos, etc., que els estan molt lligats¹⁰.

Els realitzadors directes d'aquests estudis, en un país on la ciència regional com a tal és poc desenvolupada, provenen de multitud de camps de formació, dins els quals es destaquen els que s'han format en el de les ciències econòmiques. De tota manera, és un espai professional en pugna, on coincideixen urbanistes, sociòlegs, demògrafs, geògrafs, enginyers, etc. La metodologia emprada en cada cas és molt en consonància amb la formació professional dels autors materials dels estudis, els seus reciclatges i la ideologia política i la capacitat de maniobra que els permet, en cada cas concret, qui encarrega l'estudi.

Les variables utilitzades en cada cas no difereixen gaire entre elles, llevat en el grau de satisfacció del seu tractament i elaboració. Bàsicament aquestes variables es poden agrupar en variables demogràfiques, variables de l'estructura de l'ocupació i variables de renda com un indicador de riquesa. En conjunt, s'acosten molt lleugerament a l'anàlisi del tipus de relació que hi ha entre unes comarques i les altres.

De tota manera, l'objectiu, la ideologia i el marc de cada estudi sabran desenvolupar l'anàlisi d'aquestes variables aïllades i donar-los diverses interpretacions i, a partir d'aquí, diverses opcions de model de societat.

L'estudi més tradicional dels desequilibris o de la «disparitat» territorial, el trobarem en l'anàlisi, ja clàssica, de les relacions camp-ciutat. Aquesta anàlisi, que parteix d'una diferenciació clara de l'espai, en què es possible de veure els fluxos que s'estableixen entre dos sectors diferents d'un espai desequilibrat, no és gaire seguida actualment, especialment pels autors que utilitzen el marxisme com a mètode, perquè li retreuen un caràcter excessivament sectorial que confon els grups participants de l'estructura social i remarca més les diferències entre una mateixa classe social quan actua en els dos extrems de l'espai diferen-

situació de les oficines de l'empresa asseguradora com d'un exemple vàlid de descentralització i reordenació del territori.

¹⁰ Aquí podríem esmentar, entre els molts exemples que hi ha, les *Jornades sobre Petits Municipis i Comarques Deprimides* celebrades a Sant Vicenç de Montalt el gener del 1979 amb «participació oberta a tothom» però promogudes pel P.S.U.C. Els partits polítics nacionalistes tenen una especial preocupació en l'aspecte espacial de la societat i ho reflecteixen en les seves publicacions. Aquest és el cas del P.S.A.N. amb *Quaderns d'alliberament* o de C.D.C. amb *Textos*.

ciat, que no pas entre les classes antagòniques quan aquestes es troben en un mateix sector de l'espai. Tot i que considerem que l'anàlisi de les relacions camp-ciutat és una opció vàlida per a l'estudi dels desequilibris territorials sempre que es tingui en compte el fet de les aliances de classes, preferim partir d'una perspectiva més àmplia i no diferenciar en principi l'espai. Això és degut al fet que volem veure fins a quin punt és possible d'emmarcar els desequilibris territorials en un sistema d'abast mundial, cosa que és més fàcil de fer a partir de les relacions econòmiques en el sentit més ampli, això és, les relacions econòmiques internacionals.

Projecció territorial de l'organització econòmica mundial des d'una perspectiva de centre-perifèria

Des del punt de vista territorial, l'organització econòmica mundial actual projecta sobre l'espai els efectes característics de la seva dinàmica.

L'organització del territori, exposat sempre als canvis supraestructurals i econòmics de cadascuna de les societats, ha experimentat variacions al llarg del desenvolupament de cada un dels modes de producció. En la majoria de societats europees el pas del sistema feudal al sistema capitalista comporta, a més dels canvis polítics supraestructurals i econòmics, uns canvis jurídics de la propietat de la terra. Així, quan la lliure competència, la propietat privada i les relacions capitalistes de producció constitueixen les bases de l'actual sistema econòmic, tant els productes com el treball i la terra esdevenen mercaderies objecte de ser comprades o venudes.

Així és com l'espai, dintre aquest nou marc i factor reflex de tots els canvis que es produeixen, esdevé un producte sobre el qual es projecten les contradiccions dels interessos més diversificats.

Quan la lògica capitalista és la de la màxima rendibilitat econòmica de les inversions, els guanys immediats s'han de fer forçosament dintre un espai delimitat per cada formació social i segons els interessos concrets de la inversió.

En els països centre, l'acumulació autocentrada comporta una organització territorial basada en un desenvolupament articulat de les infraestructures que respon a les necessitats del mercat intern. En aquestes àrees, l'Estat i la iniciativa privada planifiquen alhora o separadament el territori per a una millor localització de les activitats econòmiques des d'una perspectiva de rendibilitat. Aquest fet, el veurem exemplificat més endavant quan tractarem del cas de França.

En els països perifèrics, l'acumulació extrovertida caracteritzada per la manca d'un consum de productes de massa no ha generat el desenvolupament intern de les infraestructures però, en canvi, ha generat les infraestructures necessàries per al comerç enfocat cap a l'exportació. En són bons exemples aquells països les

àrees costaneres dels quals s'han convertit en importants ports marítims al voltant dels quals s'engendren els sectors vinculats a l'activitat principal: l'intercanvi exterior de productes. Aquest seria el cas de molts països de l'Amèrica llatina.

Aquí no es té a nivell global una activitat d'ordenació del territori, ja que l'estancament del mercat intern, la mobilitat de la mà d'obra i la fàcil explotació dels recursos no són obstacle per a la lliure mobilitat del capital.

La mobilitat de la força de treball, concretada en les migracions, té unes conseqüències en el territori que es manifesten en la concentració de la mà d'obra en aquells llocs on l'activitat econòmica permet de deduir la pràctica dels costos comparatius. La mobilitat de la força de treball també és un reflex dels processos de desertització allà on les activitats són poc rendibles i les noves activitats hi són paleses. D'aquest aspecte, en són bons exemples les migracions que al llarg dels anys seixanta van produir-se a l'Europa central des dels països perifèrics (Espanya, el Marroc, etc.).

No cal dir que, actualment, tant el motor que impulsa la mobilitat de la força de treball —el capital— com aquesta mateixa engendren espais ben diferenciats, cada un dels quals és el resultat de l'articulació dels diferents modes de producció dintre de cada formació social i té com a referència l'impuls del capitalisme en la darrera fase monopolista. És en aquest sentit que la terminologia centre-perifèria reflecteix en bona mesura la complexa relació entre països que tenen una estructura econòmica diferent.

Si els fenòmens econòmics, polítics o socials s'integren en un sistema d'abast mundial, cal pensar que les anàlisis que ens permeten d'estudiar aquest sistema són també transportables a una escala més gran, ja sigui l'àmbit regional o el local. Així, doncs, el que serà motiu de treball, a partir de l'exposició sobre la teoria de les relacions internacionals ja feta, és esbrinar si el que diem té realment validesa a tots els nivells de l'escala, malgrat les particularitats de cada un d'aquests nivells, i si en definitiva pot ser utilitzat com una eina de treball per a la interpretació del nostre àmbit d'estudi.

Després d'haver analitzat els canvis d'escala al nivell estatal, i més concretament els canvis impulsors de creixement així com els elements inherents de transformació del nostre àmbit d'estudi, les conclusions a què s'arribi permetran jutjar si una hipòtesi metodològica podria ser formulada com segueix.

En la fase actual del sistema capitalista, assistim, d'una banda, a una internacionalització del capital, que es mou a la recerca de taxes de guany més altes; d'altra banda, assistim a una mobilitat de la mà d'obra en aquells punts del territori on hi ha una creixent concentració d'àrees de producció i de consum, alhora que es creen unes taxes diferencials de salaris en el mateix àmbit territorial. Al mateix temps, aquesta mobilitat de la mà d'obra es fa sentir en les àrees més poc dotades de recursos econòmics i humans, que de mica en mica van

adoptant una posició de marginació si no és que adopten un «creixement» molt poc harmonitzat. Segons la teoria de l'intercanvi desigual, la mobilitat de la mà d'obra es força escassa al nivell internacional, per les dificultats econòmiques i polítiques que hi ha a transgredir les fronteres estatals. Al nivell d'Estat, però, o de regió, aquesta mobilitat no solament és possible sinó que existeix d'una manera molt patent.

Abans d'entrar en anàlisis posteriors, és bo de recordar l'esquema de Wallerstein¹¹ sobre la caracterització centre-perifèria. Segons aquest autor, la perifèria és aquella zona que produeix articles o serveis (lleure, per exemple) indispensables per al funcionament del sistema, però on els salaris són més baixos que al centre. D'altra banda, l'evolució econòmica de la perifèria no és un procés determinat bàsicament per forces *in situ*, sinó que té lloc en funció de les necessitats del sistema del centre.

Les relacions centre-perifèria en el marc estatal

Malgrat que l'estudi de les relacions entre centre i perifèria s'ha abordat quasi sempre amb una perspectiva internacional, aquests últims anys han estat publicats alguns estudis que centren aquesta anàlisi en el marc estatal i en les relacions interregionals¹².

L'Estat defineix un espai polític del qual deriven un espai monetari i duaner i un mercat interior únic de la producció. Ensenms, tot i les diferències que hi ha entre les classes dominants locals, existeix una relativa unitat quant al tipus d'aliança de classe a reproduir. Juntament amb aquests elements diferenciadors respecte al cas de les relacions internacionals en l'estudi de les relacions interregionals, retrobem conceptes i mecanismes analògics que ens seran útils per a abordar la mateixa qüestió des de la perspectiva de les regions perifèriques dins un Estat.

L'element principal de la integració de les àrees perifèriques en els països industrialment avançats, on el mode de producció capitalista ha assolit l'estadi monopolista, és el capital financer que, precisament perquè és el més mòbil, amplia les seves relacions a tots els sectors de la producció. Aquesta integració no s'articula necessàriament dins de cada regió sinó que ho fa en el circuit general de la producció de cada sector, cosa que explica el fet dels complexos industrials localitzats en regions perifèriques. Per l'acció del capital que sota determinades circumstàncies va a cercar la mà d'obra al lloc d'origen per tal de

¹¹ WALLERSTEIN, I., *The Modern World System Capitalist*, Academic Press, Nova York, 1974. (traducció castellana: *El Moderno Sistema Mundial*, Madrid, Siglo XXI, 1979).

¹² LIPIETZ, A., *Le capital et son espace*, Maspero, París, 1977. REMICA, *Espaces périphériques*, Centre National de la Recherche Scientifique, París, 1978.

beneficiar-se del seu cost diferencial, factor aquest que és determinant del tipus d'acumulació extrovertida en els països perifèrics i de l'intercanvi desigual entre aquests i els països centrals, l'espai es configura en regions desigualmente desenvolupades: les unes que actuen de centres direccionals dels circuits de producció dels sectors i de recerca tecnològica; d'altres, intermèdies, on té lloc la producció i a les quals arriba un cert control del circuit per fer-ne més efectiva la funció; i d'altres a les quals correspon el muntatge, car tenen reserves de mà d'obra no qualificada procedent de la dissolució d'altres modes de producció.

D'altra banda, l'endegament d'un procés de treball adscrit a una branca de la producció i a la venda dels productes en el mercat s'articula a partir de la llei del valor, però la localització espacial i la determinació dels eixos de circulació de productes, informació i capital no són determinades per la llei del valor, que no té equivalent en el vessant de la inserció a l'espai. En l'estadi de concurrència la divisió espacial exigeix necessàriament la intervenció de l'Estat a través dels plans d'ordenació i actuació que en l'estadi monopolista s'inscriuen en una divisió regional de l'espai fixada abans pels interessos privats d'acord amb l'Estat.

L'Estat francès ha arribat en el seu desenvolupament econòmic a un estadi caracteritzat en la seva projecció territorial per unes regions ben diferenciades¹³: un centre al nivell nacional i/o europeu, que és la regió parisenca, diversos centres industrials antics (Lió, Lilla), que corresponen a regions de fabricació qualificada, i unes regions perifèriques principalment agrícoles, on hi ha ciutats petites i/o mitjanes i alhora els grans ports d'importació-exportació (Marsella, Bordeus). Segons Lipietz, aquesta perifèria agrícola presenta característiques diferents. En primer lloc, hi ha les regions de conreus extensius, que pateixen un gran decreixement de la població en el moment de la Primera Revolució Industrial, bé que en el cas francès es considera que fins als anys seixanta mantenien un exèrcit de reserva de mà d'obra important. En segon lloc, tenim les regions muntanyoses que perden forts contingents poblacionals i apareixen a hores d'ara amb un mínim de població envellida, la qual amb l'ajut econòmic directe de l'Estat manté el paisatge i el preu del sòl. Segons Lipietz, aquestes regions són destinades a ser zones turístiques, ja que no tenen la població suficient perquè es converteixin en regions de muntatge de cap sector productiu. Per fi, les regions de l'oest, on la petita producció mercantil s'integra en el capitalisme i que constitueixen els exèrcits de mà d'obra no qualificada actual.

Quina és l'actuació de l'Estat davant les desigualtats que es produeixen en el seu territori? En primer lloc, les actuacions es mouen en l'esfera jurisdiccional. L'Estat dicta lleis i normes que marquen els possibles usos i divisions de l'espai. En segon lloc, l'Estat produeix directament les infraestructures, els costos de les

¹³ LIPIETZ, A., *op. cit.*, p. 93.

quals pesarien greument sobre la taxa mitjana de guany si la seva construcció fos a càrrec del capital privat.

El bastiment d'infraestructures genera efectes sobre els diversos circuits de la producció i sobre l'espai en què es construeixen. D'una banda, els sectors productius es beneficien de l'estructuració de l'espai sense que els calgui invertir directament en infraestructura. D'altra banda, encara hi ha el convenciment generalitzat que un territori dotat d'infraestructures atreu necessàriament la inversió de capital en l'endegament de nous processos productius. Per tant, una regió subdesenvolupada podria sortir d'una situació regressiva si l'Estat, amb la construcció d'infraestructures, hi posava els mitjans necessaris. Respecte a aquesta última qüestió, la realitat ens demostra, com ja hem dit abans, que el capital en la recerca del màxim guany té en compte molts altres factors més determinants, de manera que, paradoxalment, en alguns casos la construcció d'infraestructures en regions perifèriques comporta efectes contraris als que es pretenen, s'incrementen les rendes territorials i es genera un procés de desarticulació de les activitats i les estructures existents que en la majoria dels casos agreuja encara més la condició de regió perifèrica.

Les relacions centre-perifèria en les regions que configuren un Estat: un exemple a Catalunya

Les relacions intraregionals, l'estudi de les quals aplicarem bàsicament a Catalunya, exigeixen unes remarques que especifiquin les característiques pròpies d'un àmbit petit, el qual, malgrat ser integrat en un ampli sistema de relacions a escala estatal i internacional, revela característiques específiques quant a les relacions que s'hi generen. Aquest és un pas indispensable en el camí de destriar els elements teòrics que ens seran útils per a abordar el treball empíric a l'Alt Pirineu.

En el cas de Catalunya, ens trobem amb un àmbit regional que coincideix amb una nació, bé que fins al 1659 es podia emmarcar sense cap discussió en l'àmbit més extens dels Països Catalans, la qual en diversos moments de la seva història ha tingut institucions específiques i mecanismes de decisió totals o parcials que en altres moments han quedat en mans d'un Estat vertebrat per una altra nacionalitat.

Així, al llarg del procés de desenvolupament del mode de producció capitalista han actuat dos agents en el nivell supraestructural. L'Estat central, l'interès del qual és d'articular el creixement català amb el de la resta de l'Estat, confeïx a Catalunya un paper determinat en el procés d'especialització i divisió del treball a escala estatal que es fonamenta en la indústria. Dintre la tipologia de

regions que descriu Lipietz, Catalunya correspon a un centre de tipus industrial amb mà d'obra qualificada.

D'altra banda, en els moments històrics en què Catalunya ha gaudit d'un autogovern, amb capacitat decisòria en un marc d'autonomia regional respecte a l'Estat, la seva perspectiva d'organització de la producció i de l'espai ha tingut en compte el desenvolupament articulat de tot el territori nacional català. La concurrència asincrònica d'aquests dos agents, que representen, d'una banda, els interessos de les classes dominants al nivell estatal, i, de l'altra, els de les classes dominants al nivell local, configura una regió desigualment desenvolupada.

De tota manera, la capacitat decisòria de les classes dominants locals s'ha exercit només en períodes curts i separats en el temps, durant els quals els intents de desenvolupar el territori integralment no han depassat l'estadi de plantejaments. D'altra banda, els interessos de l'Estat central de conferir una espacialitat a Catalunya no plantegen la qüestió de com s'articulen dins la regió els diversos sectors productius, sinó de com aquests s'integren en l'àmbit superior estatal.

El creixement a Catalunya s'efectua definitivament a partir d'un eix litoral que s'articula amb la resta de l'Estat i amb els eixos europeus. Fora d'aquest eix, al llarg del qual trobem les àrees on es concentren les activitats i la població, i per mitjà del qual circulen tots els fluxos que es generen, la resta del territori no participa del creixement sinó que es desertitza i assumeix un paper complementari de perifèria en funció de les necessitats de les àrees centrals.

L'element comú d'aquestes àrees perifèriques catalanes és la preponderància del sector agrari. L'articulació de la perifèria i el centre es produeix en funció de les necessitats del centre, a través del mercat dels fluxos de capital i de mà d'obra que circulen entre totes dues àrees. El centre es proveeix de productes agrícoles i a canvi d'això ofereix a la perifèria la tecnologia necessària per a la producció d'aquests. A Catalunya, però, en molts casos el centre no produeix aquesta tecnologia i actua d'intermediari. Per mitjà del capital bancari hi ha un transvasament d'estalvis de la perifèria al centre, on s'inverteixen. La perifèria té uns recursos naturals a oferir al centre, però no té els mitjans per a explotarlos. El centre, a partir de l'aportació de capital, explota aquests recursos en la mesura del seu interès. Això es concreta en unes relacions de dependència, ja que la perifèria no té cap domini sobre els processos dels quals participa. El control i la capacitat decisòria recauen en les àrees centrals amb l'explotació d'aquests recursos a la perifèria; el capital es beneficia també del cost diferencial de la mà d'obra.

A Catalunya, les comarques considerades com a perifèria, les podem englobar en tres grups.

En primer lloc, tenim les comarques agràries, com el Segrià o el Baix Ebre,

que «exporten» els seus productes a les àrees de concentració litoral. En segon lloc, hi ha les comarques que encara alliberen mà d'obra, tot i que molt poca, que és absorbida pel centre, el qual, però, es nodreix ara bàsicament de mà d'obra d'altres regions de l'Estat. Es tracta de les comarques on es manté una agricultura extensiva de treball i capital, com el Solsonès o la Segarra. En tercer lloc, caracteritzem com a perifèriques aquelles comarques que tenen uns recursos naturals explotables i necessaris per al centre. En aquest grup trobem les àrees de muntanya del Pirineu i del Pre-pirineu, de les quals el centre explota l'aigua per produir energia, i el paisatge per al consum de lleure.

Les relacions que hem considerat com a característiques entre el centre i la perifèria impliquen la reproducció del desenvolupament desigual, i de les relacions de dependència, també entre les diferents àrees de les regions socio-econòmiques d'un Estat sobirà.

L'ESTUDI DE L'ALT PIRINEU

L'àmbit temporal i espacial de l'estudi

L'àmbit territorial sobre el qual desenvoluparem els elements teòrics que hem avançat fins aquí és l'Alt Pirineu. Rep el nom d'Alt Pirineu el conjunt de les cinc comarques nord-occidentals de Catalunya, és a dir, la Vall d'Aran, el Pallars Sobirà, el Pallars Jussà, l'Alt Urgell i la Cerdanya. Malgrat que el nom d'Alt Pirineu s'hagi utilitzat per a identificar en sentit estricte la part més elevada del Pirineu, coneguda per Pirineu axial, des de fa uns cinc anys s'utilitza aquest mateix nom per tal de designar una àrea que no és sinó un projecte d'unitat intermèdia d'ordenació del territori. L'Alt Pirineu és, doncs, més una proposta política que una «unitat» en qualsevulla dels aspectes que poguéssim considerar.

És cert que una part important del territori de totes aquestes comarques té característiques que són netament d'alta muntanya, però hi ha profundes diferències en el si d'una mateixa comarca, i, per damunt de tot, hi ha diferències intercomarcals que mai no han estat compensades per relacions econòmiques, o de qualsevol altra mena, prou intenses que els hagin donat cohesió.

Malgrat tots aquests matisos que avancem, és precisament la seva naturalesa de projecte polític el factor que més ens estimula a estudiar aquesta àrea com un tot.

L'àmbit temporal que considerem en el nostre estudi abraça, primordialment, els darrers cent cinquanta anys, que és un període prou ampli per a seguir l'evolució del mode de producció dominant i la penetració en sectors i àrees que podríem considerar marginals de la societat, per a trencar aquesta marginació i convertir-la en integració, en situació de dependència.

Característiques de l'Alt Pirineu

L'Alt Pirineu és, bàsicament, una regió muntanyosa on les comarques s'estructuren a partir de les quatre grans valls obertes pels rius més importants. Els pendents forts i el clima, humit i rigorós, ens n'acaben de donar els trets físics bàsics (Mapa 1).

Però la muntanya, tot i que és un fet present en cada una de les comarques, no ocupa físicament la totalitat de l'espai comarcal, excepte en la Vall d'Aran i en el Pallars Sobirà. La resta de les comarques, i en això el Pallars Jussà ens proporciona l'exemple més clar, participen de les tres unitats en què podem desglossar la gran unitat de relleu pirinenc: el Pirineu axial, les depressions intermèdies i els Pre-pirineus. La diversitat d'elements estructurals, litològics i climàtics que caracteritza cada una d'aquestes unitats ens ofereix dades ben diferents a l'hora d'analitzar-ne l'assentament humà.

El Pirineu axial, que esdevé la part més elevada de la serralada, es compon majoritàriament de materials granítics i esquistosos que han estat objecte d'una forta acció erosionadora, els resultats de la qual són les àmplies valls glacials, voltades de forts pendents i recobertes de boscos i prats, on actualment trobem la majoria dels assentaments humans muntanyencs.

L'altra subunitat muntanyenca presenta un contrast radical amb la primera, ja que les serres del Pre-pirineu són formades majoritàriament per materials calcaris. Els plegaments del Pre-pirineu són travessats pels estrets congostos que hi han obert els rius. El conjunt d'aquesta subunitat ens ofereix una imatge de pobresa de vida i sembla rebutjar la vegetació.

La tercera d'aquestes subunitats que hem de considerar són les depressions intermèdies. La conca de Tremp n'és l'exemple més característic. Es tracta d'una àmplia conca d'erosió, recoberta de materials tous i subjecta a un clima mediterrani de tendència continental.

L'estructuració dels actuals nuclis de població de l'Alt Pirineu s'estableix ja a l'Alta Edat Mitjana, especialment pel que fa a les àrees que són més pròpiament muntanyoses. En el Pre-pirineu, la conca de Tremp i les valls obertes com la Cerdanya, l'ocupació permanent humana hi té un origen posterior i sovint és fruit de l'expansió territorial dels grups humans muntanyencs. La característica principal del conjunt de la distribució territorial de la població és l'absència de la casa aïllada, tot i que a muntanya són freqüents els petits emplaçaments força a la vora els uns dels altres. A la conca de Tremp i a les altres àrees més meridionals, els pobles són més grans i encara conserven elements arquitectònics que ens recorden la funció bèl·lica i repobladora que exerciren en el passat.

Les comunicacions, tradicionalment deficitàries, s'hi estructuren a partir de les valls i negligeixen gairebé sempre els lligams entre dues valls paral·leles. No-

més petits camins, intransitables per als carros i els automòbils, travessen les serres i uneixen unes valls amb les altres. La vall, a més d'eix de comunicació, esdevé àmbit principal de relació i fins i tot d'estructuració política i social. El Principat d'Andorra, amb el seu anacrònic Consell de les Valls, i la Vall d'Aran, amb els intents de recobrar parcialment les velles estructures de govern, ens ho fan, encara avui, molt present.

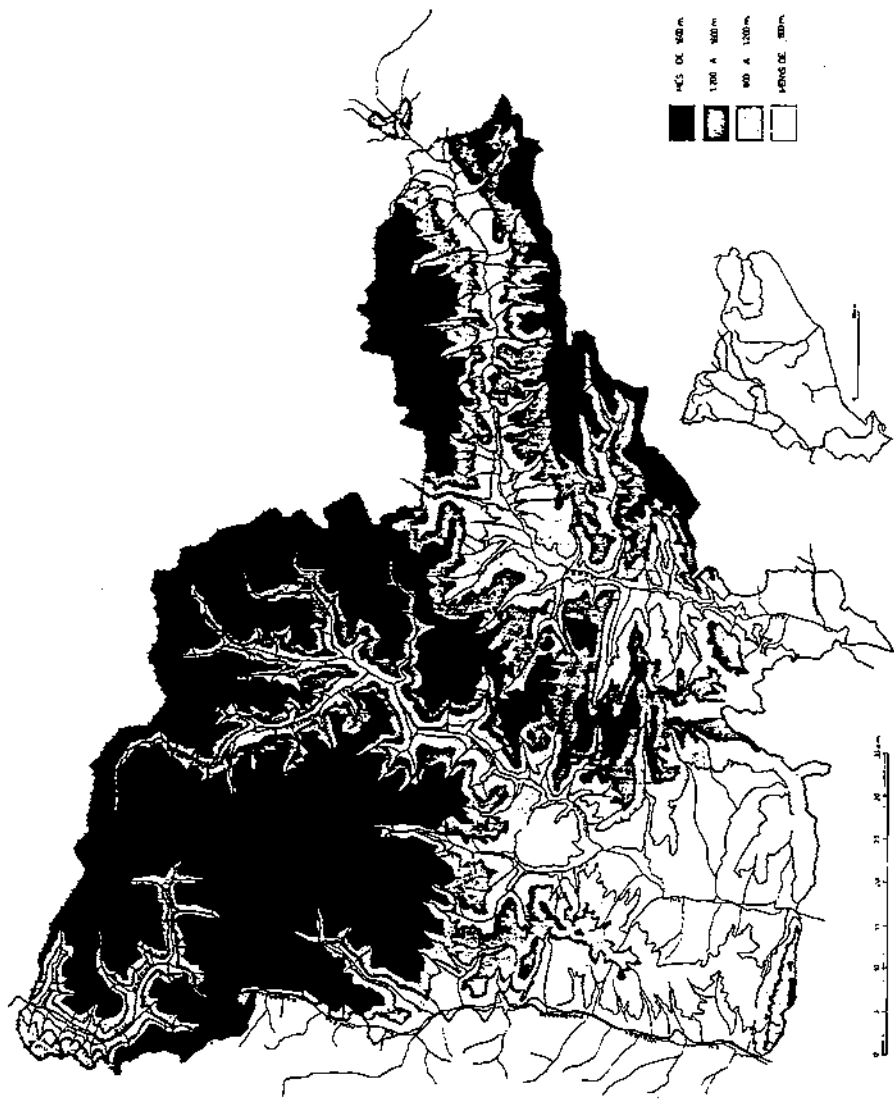
Esquema de comportament d'una àrea de muntanya. L'Alt Pirineu

Si en el primer apartat hem parlat dels elements i les bases teòriques de les relacions centre-perifèria a diversos àmbits d'actuació, en aquest només volem recollir algun dels elements que hem avançat abans per tal d'aplicar-los en una àrea immergida en un àmbit nacional no estatal, com ho és Catalunya, quan aquesta àrea té característiques de muntanya.

Així, a partir d'un nivell teòric hem de pensar que el centre, si actua com a tal, extraurà de la perifèria aquells productes que li siguin més rendibles d'exploitar a la perifèria que no de produir directament en el centre. La muntanya, per les seves característiques físiques, fa que aquests elements siguin molt poc variats, però que, en canvi, tinguin una gran magnitud. Així, des d'una perspectiva actual, el centre pot extreure de la perifèria muntanyenca aigua per a les necessitats de les àrees urbanes i industrials i per a la producció d'energia; paisatge, per a les activitats de lleure, i, encara, mà d'obra més barata que en àrees més urbanitzades. Cal, però, evitar de provocar a la muntanya una crisi tan forta en l'estructuració tradicional de les activitats productives que conduïxi a l'abandó total de les àrees de muntanya, ja que els recursos que els són extrets, especialment el derivat de l'ús del paisatge i la neu com a mercaderia, perdrien ràpidament gran part del seu valor si els faltava una infraestructura local mínima.

Així, considerem molt encertada l'expressió «jardiners de la muntanya» que hom aplica a la població que es manté a la muntanya, sovint mitjançant l'ajut de l'Estat en els països de l'Europa central, i que és necessària perquè conservi el paisatge humanitzat i sense deteriorar.

Seguint aquesta línia i les necessitats diferents del capitalisme de centre per a cada etapa del seu desenvolupament, podem establir una periodització en tres etapes a l'Alt Pirineu, cada una de les quals es caracteritza per una activitat, generadora de transformacions o mantenidora d'un estat de situació.

Mapa 1. *Relleu i rius.*

Primera etapa: 1860-1910

Aquesta primera etapa, que datem entre el 1860 i el 1910, es caracteritza sobretot per l'aïllament, tot i que en cap moment no és total i que varia molt d'una comarca a l'altra. En aquest mateix període altres àrees de Catalunya experimenten un fort procés d'industrialització o de capitalització del camp.

L'activitat econòmica gairebé exclusiva de l'Alt Pirineu és l'agricultura d'autoconsum completada amb la ramaderia. Els excedents agraris, més ocasionals que no deguts a l'especialització, es comercialitzen en el mercat comarcal, i amb això es reforcen els lligams entre les terres d'alta muntanya i les terres baixes d'una mateixa comarca. Malgrat aquesta vida tancada en ella mateixa, hem de valorar els elements de contacte amb l'exterior, que s'estructuren a partir de tres activitats:

a) Les fires de bestiar (Salàs, Organyà, Viella, etc.), on anualment fan cap compradors de tot Catalunya i de regions ben allunyades dins l'Estat espanyol.

b) L'emigració, en aquest període lenta però constant, de la població muntanyenca cap als centres industrials catalans, a les àrees agrícoles catalanes i franceses i fins i tot a Amèrica.

c) L'exportació de productes de la muntanya quan són fàcils de transportar o tenen molt de valor.

A aquests elements de contacte hem d'afegir els traginers, que comerciaven o feien transports fins als indrets més apartats de la muntanya, i els contactes derivats de la transhumància a diverses escales, abans i després de l'estiu.

Segona etapa: 1910-1959

Aquesta etapa, per bé que molt llarga i amb un punt de trencament al mig, té una marcada homogeneïtat que li dóna el sector inductor de transformacions, que és el sector hidroelèctric.

La Segona Revolució Industrial, que s'esdevé a Catalunya al final del segle XIX i al començament del XX, té com a conseqüència una demanda cada vegada més elevada d'energia elèctrica. La construcció de centrals hidroelèctriques comença a escampar-se a les vores dels rius i l'explotació hidroelèctrica significa un impuls per a les comunicacions de l'àrea més occidental de l'Alt Pirineu, la més aïllada. Aquest impuls, del qual forma part el desenvolupament de la xarxa de comunicacions, motivat per les construccions hidroelèctriques, actuarà fort sobre la mentalitat dels muntanyencs, però també els oferirà una infraestructura capaç de canviar les bases de l'economia tradicional.

En els períodes anterior i posterior a la guerra civil s'inicia un procés de modernització de l'agricultura, que s'avança o es retarda més segons els llocs però que trenca definitivament l'autoconsum i integra els muntanyencs en una agricultura de mercat.

Pel que fa a la població, tot i que són uns anys d'estabilitat i fins i tot de relatiu creixement, es comença a observar un procés de concentració en determinats nuclis de les mateixes comarques.

Malgrat que en aquesta etapa s'endevina un cert reforçament de les estructures comarcals, ja comencen a entrar en escena els factors que incidiran en els canvis accelerats de model d'organització territorial, tot i que els efectes de la seva actuació no apareixeran amb tota la cruesa fins a la tercera etapa que considerem.

Tercera etapa: del 1960 ençà

A Catalunya, aquesta etapa es caracteritza pel gran creixement industrial dels anys seixanta, que no s'aturarà fins a la crisi del 1973. Uns elements molt importants a considerar d'aquest període són la penetració del capital multinacional i el canvi dels sectors industrials punta, encapçalats ara pel químic.

En aquesta mateixa etapa, a l'Alt Pirineu es manifesta un avenç en l'especialització de la producció lletera, acompanyat d'una racionalització de l'agricultura. El sector hidroelèctric, tot i que encara hi és present, i ben actiu, no té l'impacte de l'etapa anterior. El turisme passa a ser el sector inductor de transformacions, i, dins el sector, el turisme d'hivern és el que té més impacte econòmic i territorial.

És dins aquesta darrera etapa que els mecanismes del capitalisme integren tot el territori de les comarques de l'Alt Pirineu i gairebé tots els elements de la dinàmica econòmica, però el tipus d'articulació territorial que en resulta reforça la situació d'espai perifèric per a l'Alt Pirineu.

Tria de variables

Per a desenvolupar aquest sistema de treball, cal triar unes variables prou indicatives i que puguin relacionar uns aspectes amb els altres. Més que no pas amb variables, doncs, treballarem amb sectors, i de l'anàlisi de cada un d'ells mirarem d'entendre el procés de penetració del mode de producció capitalista a l'Alt Pirineu, si se'n deriva o no una situació de dependència, i en el cas que sigui així, quines són les característiques d'aquesta dependència. Això, ho farem a partir de l'anàlisi de dos grans sectors que considerem inductors de les transformacions. Aquests sectors són, com ja hem exposat abans, el sector hidroelèc-

tric, amb les obres necessàries per a produir energia elèctrica i les conseqüències que tenen aquestes obres en el país, i, d'altra banda, el sector turístic com a sector d'instal·lació més recent a l'Alt Pirineu generador de canvis de gran envergadura i motiu d'inversió de capitals.

Per a contrastar les transformacions que s'han operat, hem considerat un altre grup de variables: les variables de població i les variables d'agricultura. Les primeres són un indicador de les transformacions experimentades. Les segones ens ajuden, a més a més, a entendre com s'han operat aquestes transformacions, ja que cal tenir present que les activitats tradicionals de l'Alt Pirineu són, per damunt de tot, agràries.

Finalment, considerarem un factor que alhora és conseqüència de la situació crítica de l'Alt Pirineu i causa de noves transformacions: les agregacions municipals. És a partir d'aquí que intentarem posar en relleu un dels aspectes de la intervenció de l'Estat sobre el territori, actuant com a agent de les transformacions esdevingudes en l'àmbit d'aquest estudi.

ELS SECTORS INDUCTORS DE TRANSFORMACIONS

La indústria hidroelèctrica i les comunicacions

Consideracions prèvies

El subsector industrial hidroelèctric és un factor, el primer, inductor de les transformacions contemporànies a les comarques de l'Alt Pirineu. Cal considerar les activitats generades per aquest subsector com unes activitats impulsades des de l'exterior per a satisfer unes necessitats creixents d'energia que es produïen fora de l'Alt Pirineu, motivades, en una primera instància, per la reconversió de les fonts d'energia utilitzades per la indústria tradicional i, posteriorment, per la creixent demanda d'energia elèctrica. És a dir, la iniciativa i la gestió de les activitats hidroelèctriques són foranes a l'Alt Pirineu, així com la destinació de l'energia produïda i els beneficis que deriven de la seva distribució.

Si la producció de l'energia elèctrica es desplaça dels centres de producció fabril i de gestió de Catalunya a les àrees perifèriques, al començament del segle XX encara pràcticament incomunicades, no és tan sols per les condicions naturals —cabals constants d'aigua, congostos, etc.— que s'hi ofereixen, sinó perquè al capital li és més profitós d'obtenir l'energia elèctrica a les comarques pirinenques que produir-la mitjançant altres procediments més costosos —tèrmiques de carbó, per exemple— al costat d'on n'hi ha demanda. Hem d'entendre que aquest comportament és motivat per la necessitat d'aturar la

tendència a la disminució de la taxa mitjana de guany mitjançant l'abaratiment dels elements que constitueixen el capital.

Aquesta intervenció del capital a la perifèria comporta, però, tot un seguit de transformacions que tenen una major significació pel fet de ser unes activitats que no són gens arrelades a l'Alt Pirineu.

A més de les obres estrictes de construcció de les rescloses i dels canals per a la producció de l'energia, cal considerar aquí l'extensió de la xarxa de comunicacions necessària per a accedir als indrets de les obres, la qual incidí en el trencament de l'aïllament de gran part del territori i possibilità de donar projecció econòmica exterior a les activitats tradicionals i d'introduir canvis en les activitats agrícoles i ramaderes.

L'altre factor introduït per la construcció d'hidroelèctriques que causà un fort impacte en el món tradicional de l'Alt Pirineu fou la sobtada immigració, provocada per l'oferta de feina en les obres hidroelèctriques. Aquestes obres no ocuparen la població local sinó en una part molt petita, a causa de la poca capacitat de despendre grans quantitats de mà d'obra que tenia el sistema tradicional de vida i, també, per la situació d'allunyament amb què es veien aquestes activitats «forasteres».

L'impacte d'aquesta immigració, en principi puntual i de curta durada, generada per les activitats hidroelèctriques, l'hem de valorar de molt diverses maneres. El primer tipus de consideracions que hi hauríem de fer són les pròpiament antropològiques, que resulten del fet d'introduir sobtadament unes estructures que mantenen relacions socials de producció plenament capitalistes en el si d'una cultura tradicional marcada per l'aïllament

La «companyia» i els tècnics qualificats tenen tots els atributs de modernitat i de progrés que una societat marginada es posa com a fita. Així, els nous establiments que s'obren a la Pobla de Segur, un dels centres que més acusen la incidència de les obres hidroelèctriques, porten uns noms com Cine Moderno i Cafè Moderno, o bé, a Tremp, Hotel Siglo XX¹⁴.

El segon grup de consideracions són les més directament econòmiques. Malgrat que en l'etapa 1910-1939 els salaris són baixos, ja que els costos de la reproducció de la força de treball en els estadis antics del capitalisme s'acosten molt als límits de subsistència i l'etapa 1939-1960 es caracteritza per un règim polític que permet una sobreexplotació de la força de treball, s'adverteix una revifalla de les activitats «terciàries» a l'àrea d'influència de les obres hidroelèctriques. D'aquest revifament, en surten particularment beneficiats els centres de serveis tradicionals, que, molt sovint, són les capitals de comarca. Tot i que les cons-

¹⁴ FARRAS, F., «Notes per a la història moderna i contemporània del Pallars», en un número monogràfic de la revista de la Pobla de Segur *Escudella*, abril del 1978.

truccions hidroelèctriques tenen un àmbit d'actuació molt puntual, en una àrea on el model comarcal d'organització del territori és predominant, la incidència d'aquestes activitats es difon a tot el territori a partir de les capitals de comarca. Tot i amb això, hi ha àrees que en resten marginades, on la penetració de les relacions de producció capitalista es retardarà i no hi arribarà sinó parcialment.

En funció de la caracterització de les etapes d'activitat hidroelèctrica a l'Alt Pirineu i dels agents promotors d'aquestes activitats, podem fer una periodització en el sentit que segueix:

a) Del 1910 al 1939, en què els agents impulsors estarien prop de la burgesia industrial catalana, penetrada en part per capital centroeuropeu, i amb el suport de l'Estat.

b) Del 1939 al 1960, en què l'Estat intervé més directament en el sector hidroelèctric, bé que continua primordialment en mans del capital privat català.

c) A partir del 1970, i més concretament del 1973, en què les empreses hidroelèctriques participen en la construcció de centrals tèrmiques nuclears, que tenen uns costos de construcció molt elevats i en les quals participen, també, les empreses multinacionals. Aquestes inversions descapitalitzen les empreses, ja que les han de fer necessàriament si no volen quedar marginades en el sector. A més, la crisi energètica rendibilitza inversions que havien estat bandejades per poc rendibles anys enrera, especialment les centrals de bombeig, que també demanen una inversió molt elevada. Amb la participació en la construcció de centrals nuclears i la concessió per Bancs estrangers de crèdits a les companyies, s'incrementa la presència multinacional en el sector.

Tot al llarg de la seva durada les actuacions hidroelèctriques a l'Alt Pirineu tenen característiques gairebé colonials ja que es fonamenten en l'apropiació, sense cap contrapartida, d'un recurs tan important com és l'aigua. A més, la construcció de les centrals modernes ha forçat a abandonar progressivament les petites centrals hidroelèctriques que es construïren entre el final del segle XIX i el primer terç del segle XX, sovint per iniciativa d'un ajuntament o d'una comunitat de veïns.

Finalment, amb la complementarietat de les centrals nuclears i de les centrals hidroelèctriques de bombeig, es produeix, després de l'any 1970, un procés molt clarificador d'articulació de les àrees centrals i de les àrees perifèriques en la producció d'energia.

Les actuacions hidroelèctriques a l'Alt Pirineu fins al 1939

Per seguir les actuacions de les companyies hidroelèctriques, ens fixarem so-

bretot en les empreses productores d'electricitat que tenen almenys dues centrals, ja que aquestes companyies han experimentat un procés de concentració que ha donat lloc a les empreses que actuen avui dia, les úniques per a les quals hem pogut trobar dades retrospectives.

Fins a l'any 1939 a l'Alt Pirineu operen quatre companyies, la més important de les quals és Riegos y Fuerza del Ebro, S.A. Aquesta companyia, filial de la Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited, més coneguda per La Canadencia, era originàriament de capital canadenc, per bé que relacionada amb els interessos industrials a Catalunya. Durant aquest mateix període la majoria de les accions foren comprades per la societat financera belga SOFINA.

La vaga de La Canadencia, desencadenadora de forts conflictes socials a Catalunya l'any 1919, s'acusà també a les construccions hidroelèctriques del Pallars Jussà, per bé que no ha estat mai estudiada la repercussió real que hi tingué. De tota manera, hi ha testimonis documentals d'accions a la Pobla de Segur i a Tremp, on, al costat del conflicte estrictament laboral, apareixia la protesta contra «l'acció colonial».

Al costat d'aquesta empresa dominada pel capital estranger, en trobem d'altres, com Energía Eléctrica de Cataluña, creada amb capital català, tot i que més tard fou penetrada per capital estranger; Productora de Fuerzas Motrices (P.F.M.), i fins i tot petites companyies de capital comarcal, com ara Productora Eléctrica Urgelense, S.A. (P.E.U.S.A.).

La primera central que començà a funcionar fou Cabdella Auxiliar, el 1912, i tot seguit hom engegà la resta de centrals d'aquesta etapa, fins a un total de set el decenni 1910-1920. La resta de les centrals d'aquesta primera etapa es van construir des del 1920 fins al 1936, amb un ritme molt més alentit, que s'atura amb l'inici de la guerra civil, de manera que les obres de la central de la Plana de Mont-ròs, iniciades el 1923, no finalitzen fins el 1940 (Taula I i Mapa 2).

D'aquestes centrals només tres són amb resclosa i pantà¹⁵. Les altres set són centrals fluents o de derivació, les quals, malgrat que no tenen resclosa o és molt petita, ocupen gran quantitat de mà d'obra en la construcció dels canals i les canonades, ja que la tecnologia és molt poc avançada, per bé que en aquest sentit no s'hi escatimen esforços.

Testimonis de l'època indiquen que la mà d'obra provenia majoritàriament d'àrees exteriors a l'Alt Pirineu¹⁶. Les mateixes fonts assenyalen que les obres de construcció aturaren l'emigració en les àrees d'incidència de les hidroelèctriques.

Aquestes primeres centrals hidroelèctriques de l'Alt Pirineu s'alineen sobretot

¹⁵ No tenim dades de la central des Cledes.

¹⁶ La millor font d'informació per a aquests aspectes són els editorials del setmanari *El Conquès*, que es publicà a Tremp entre el 26 d'octubre de 1912 i el 20 de febrer de 1923.

TAULA I

Principals centrals hidroelèctriques de l'Alt Pirineu

Central	Companyia		Construcció	Potència instal·lada (kW)	Riu	Comarca
	Originària	Actual				
Cabdella Auxiliària	E.E.C.	F.E.C.S.A.	—	120	Flamicell	Pallars Jussà
Sossís	R.F.E.	F.E.C.S.A.	—	3.000	N. Pallaresa	Pallars Jussà
Cabdella	E.E.C.	F.E.C.S.A.	—	26.000	Flamicell	Pallars Jussà
Talarn	R.F.E.	F.E.C.S.A.	—	30.000	N. Pallaresa	Pallars Jussà
Molinos	E.E.C.	F.E.C.S.A.	1915	15.000	Flamicell	Pallars Jussà
Cledes	P.F.M.	P.F.M.	—	10.500	Garona	Vall d'Aran
La Pobla	P.F.M.	F.E.C.S.A.	1918	17.700	Flamicell	Pallars Jussà
El Pont de Bar	P.E.U.S.A.	P.E.U.S.A.	1925	688	Segre	Vall d'Aran
Gavet	R.E.E.	F.E.C.S.A.	—	23.000	N. Pallaresa	Pallars Jussà
Terradets	R.E.E.	F.E.C.S.A.	1931	32.500	N. Pallaresa	Pallars Jussà
La Plana	E.E.C.	F.E.C.S.A.	1931	5.000	Flamicell	Pallars Jussà
Viella	P.F.M.	P.F.M.	1942	22.000	Garona	Vall d'Aran
Senet	E.N.H.E.R.	E.N.H.E.R.	1947	8.640	N. Ribagorçana i Llauset	Pallars Jussà
Vilaller	E.N.H.E.R.	E.N.H.E.R.	1947	4.200	N. Ribagorçana	Pallars Jussà
Benós	P.F.M.	P.F.M.	1947	16.000	Garona i Et Joeu	Vall d'Aran
Bono	E.N.H.E.R.	E.N.H.E.R.	1947	3.760	N. Ribagorçana i Llauset	Pallars Jussà
Esport	C.G.E.	H.E.C.S.A.	1948	9.700	Peguera i Escrita	Pallars Sobirà
Lladres	C.G.E.	H.E.C.S.A.	1952	800	Peguera	Pallars Sobirà
Sant Maurici	C.G.E.	H.E.C.S.A.	1952	14.640	Escrita	Pallars Sobirà
Escalles	E.N.H.E.R.	E.N.H.E.R.	1947	36.000	N. Ribagorçana	Pallars Jussà
El Pont de Suert	E.N.H.E.R.	E.N.H.E.R.	1951	15.680	N. Ribagorçana, N. de Tor i Baliera	Pallars Jussà

Taula I (continuació)

La Torrasa	C.G.E.	H.E.C.S.A.	—	1955	4.400	N. Pallaresa	Pallars Sobirà
Arties	P.F.M.	P.F.M.	1950	1955	69.000	Ruda, Aigoamòtx Valarties	Vall d'Aran
Llesp	E.N.H.E.R.	E.N.H.E.R.	1950	1953	12.840	N. de Tor	Pallars Jussà
Boí	E.N.H.E.R.	E.N.H.E.R.	1953	1956	16.000	N. de Tor	Pallars Jussà
Oliana	F.H.S.S.A.	F.H.S.S.A.	—	1956	37.800	Segre	Alt Urgell
Varradòs	P.F.M.	P.F.M.	1953	1956	16.000	Varradòs	Vall d'Aran
Bossost	P.F.M.	P.F.M.	1955	1956	21.600	Garona	Vall d'Aran
Santa Llúcia	P.E.U.S.A.	P.E.U.S.A.	1954	1957	918	Valira	Alt Urgell
Caldes	E.N.H.E.R.	E.N.H.E.R.	1954	1958	32.640	N. de Tor i Sant Nicolau	Pallars Jussà
Montanyana	E.N.H.E.R.	E.N.H.E.R.	1953	1958	44.800	N. Ribagorçana	Pallars Jussà
Unarre	C.G.E.	H.E.C.S.A.	1955	1958	8.000	Unarre	Pallars Sobirà
Esterrí	C.G.E.	H.E.C.S.A.	1935	1958	17.760	N. Pallaresa	Pallars Sobirà
Et Joeu	P.F.M.	P.F.M.	1953	1958	20.400	Et Joeu	Vall d'Aran
Et Pont del Rei	P.F.M.	P.F.M.	1957	1960	46.400	Garona	Vall d'Aran
Baliera	E.N.H.E.R.	E.N.H.E.R.	1958	1962	5.330	Baliera	Pallars Jussà
Sant Joan de Toran	P.F.M.	P.F.M.	1960	1963	13.200	Toran	Vall d'Aran
Aigoamòtx	P.F.M.	P.F.M.	1961	1965	32.000	Unyola, Malo Ruda i d'altres	Vall d'Aran
Llavorsí-Cardós	F.E.C.S.A.	F.E.C.S.A.	1961	1965	52.800	N. de Cardós	Pallars Sobirà
Tavascan	F.E.C.S.A.	F.E.C.S.A.	1966	1971	152.470	Lladorre, Tavascan i N. de Vallferrera	Pallars Sobirà
Montamara	F.E.C.S.A.	F.E.C.S.A.	1971	1974	88.000	Tavascan i Lladorre	Pallars Sobirà

FONT: Companyies hidroelèctriques, 1978

al llarg de la Noguera Pallaresa, des del congost de Terradets a la Pobla de Segur i tot al llarg del riu Flamicell. Només hi ha dues excepcions: la central des Cledès, que és al riu Garona, vora del poble de Lés, i la central del Pont de Bar, al riu Segre, prop d'Aristot. Aquesta gran concentració d'activitat al voltant de la Pobla de Segur i de Tremp té repercussions en tota la conca, on es construeix una línia general de distribució d'electricitat que abasta Salàs, Talarn, Aramunt, Sossís i de Vilamitjana arriba a Sant Romà d'Abella passant per Isona¹⁷.

Les actuacions hidroelèctriques a l'Alt Pirineu del 1940 al 1959

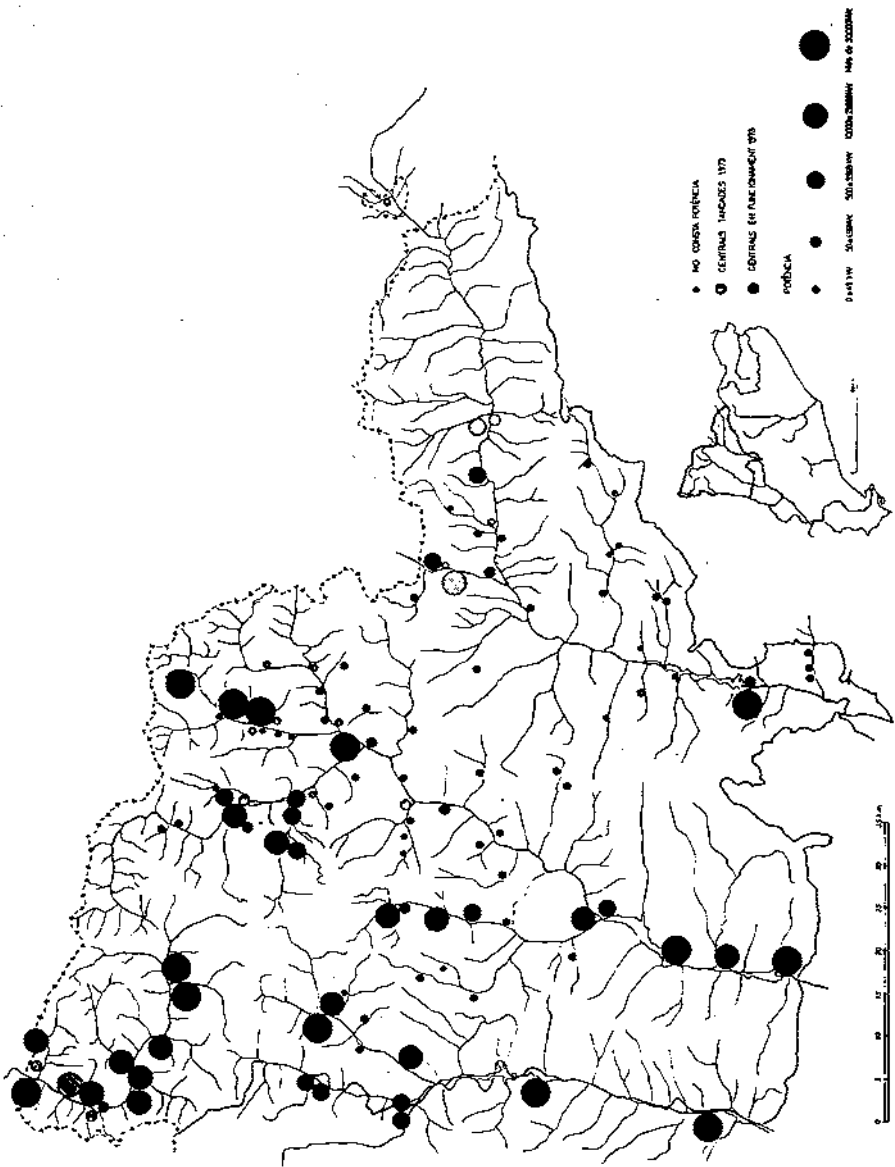
L'any 1936 significa l'aturament de la primera etapa d'obres hidroelèctriques a l'Alt Pirineu i, en alguns casos, la seva destrucció o el seu desmantellament. Després de la guerra civil dos fets incideixen en l'evolució del sector:

a) A la minva de demanda d'electricitat posterior a la guerra civil, que no presenta problemes de proveïment perquè els primers anys quaranta són prou plujosos, segueixen un increment de la demanda amb destinació industrial i uns anys extremadament secs (1944, 1945, 1948, 1949 i 1950), que posen en relleu la insuficiència de la infraestructura energètica a l'Estat espanyol i motiven les restriccions d'energia, ja que el dèficit no es pot compensar amb importacions de cap mena.

b) L'Estat sortit del nou règim intervé i congela les tarifes elèctriques, amb la qual cosa redueix el marge de benefici de les companyies, que alhora són productores i distribuïdores de l'energia¹⁸.

¹⁷ *Aprovechamientos hidráulicos como fuerza motriz y líneas de distribución de la energía eléctrica en Cataluña*, mapa publicat per la Cambra Oficial d'Indústria de Barcelona, imprès a Barcelona per Seix Barral Hnos, S.A., datat entre el 1919 i el 1920.

¹⁸ Aquest fet, que sembla estrany si tenim en compte la influència que les companyies hidroelèctriques tenen sobre l'Administració de l'Estat, s'explica en part per la compensació que significa ser declarada empresa d'interès nacional pel decret del 10 de febrer de 1940, que diu: «Art. 3.º Pueden aspirar a los beneficios que se relacionan en la ley de 24 de octubre de 1939, las personas naturales o jurídicas, de nacionalidad española, y cuyo capital social se ajuste a lo preceptuado en el artículo quinto de la Ley de 24 de noviembre de 1939, que proyecten industrias de marcado interés nacional, entre las cuales cabe señalar, a título enunciativo, pero no limitativo, las siguientes: a) Las relacionadas con la defensa nacional. b) Las productoras i distribuïdores de energía eléctrica necesaria para las industrias declaradas de "interés nacional", o las que ofrezcan tarifas reducidas de estímulo, para el establecimiento de nuevas industrias». Citat per Ribes, A., a *L'economia catalana sota el franquisme (1939-1953)*, Ed. 62, Barcelona, 1978, p. 191.

Mapa 2. Localització de les centrals hidroelèctriques.

L'Administració de l'Estat, per tal de salvar aquesta contradicció, decreta l'anul·lació de les concessions d'explotacions hidroelèctriques, la majoria de les quals dataven del 1919, en els casos en què no s'emprengués la construcció de les centrals en un termini breu.

A més, el 1946 va crear l'Empresa Nacional Hidroelèctrica Ribagorçana (E.N.H.E.R.) per a l'aprofitament integral de la conca de la Noguera Ribagorçana, amb seu a Barcelona, sota la direcció de tècnics catalans però amb quasi totes les accions de l'I.N.I.

De resultes d'aquestes pressions de l'Administració, en el període 1945-1951 es creen quatre grans companyies — comptant-hi la que acabem d'esmentar —, que, juntament amb dues de les ja existents, constitueixen les sis companyies que actualment operen a l'Alt Pirineu.

Aquestes sis «grans companyies»¹⁹, que en realitat són cinc perquè la Sociedad Productora de Fuerzas Motrices (P.F.M.) malgrat que encara conserva aquest nom és absorbida per F.E.C.S.A., inicien un procés de concentració que posa fi a les companyies de l'etapa 1910-1939. Un cas a destacar és el de F.E.C.S.A., societat creada el 1951 amb la finalitat de comprar l'antiga Riegos y Fuerza del Ebro i que mitjançant una maniobra políticofinancera fou desvinculada de l'empresa belga que n'era propietària i, posada en subhasta pública, fou comprada per Joan March.

La primera central que començà a funcionar en aquest període fou la de Vieïla (P.F.M.), el 1947, i aquest mateix any foren iniciades les obres de quatre centrals més per P.F.M. i E.N.H.E.R. A partir d'aquesta data hi ha una gran activitat constructiva, i en el decenni 1950-1960 hom engegà vint-i-tres centrals noves, amb un total de 465.948 KW de potència instal·lada. La Vall d'Aran, el Pallars Sobirà i la part de la Ribagorça inclosa dins el Pallars Jussà són el marc d'aquestes noves actuacions, que tenen una particular importància perquè el 1940 aquestes tres àrees eren molt més incomunicades que no ho havia estat la conca de Tremp el 1910.

En tractar-se d'obres més recents, hem pogut aconseguir informació per a algunes de les centrals del nombre de treballadors i de la seva procedència. Aquestes dades confirmen, almenys per a aquest període, el predomini en les obres de treballadors de fora de l'Alt Pirineu. Així, en vint-i-tres de vint-i-sis obres per a les quals tenim dades a partir del 1940, la majoria dels treballadors procedien d'Andalusia, mentre que en les altres procedien de Galícia. Altres dues regions més que apareixen amb certa freqüència són Múrcia i Castella. En

¹⁹ Sota aquest epígraf incloem també P.E.U.S.A. perquè, malgrat que és una empresa molt modesta, té actualment en explotació dues centrals i una àmplia xarxa de distribució que mitjançant compres abasta d'altres companyies, H.E.C.S.A. sobretot.

menor quantitat, hi ha treballadors d'altres regions de l'Estat, i també hi són presents els de l'estranger, sense especificar el país.

Els treballadors procedents de l'Alt Pirineu, és a dir, de l'àrea on es construeixen les centrals, són presents a totes les obres, però gairebé sempre ocupen el tercer lloc de la classificació i són numèricament molt poc representats. Notem, però, que en les darreres construccions la proporció de naturals del país és lleugerament més elevada.

Respecte a la procedència dels treballadors tenim dades concretes per a dues centrals d'H.E.C.S.A., les d'Espot (1952) i d'Urrarre (1958). En ambdues la proporció d'andalusos i de gallecs sobre el total és superior al 50 %, la de catalans és inferior al 20 %, i la mà d'obra local representa el 7 % a les obres d'Espot i el 10 % a les d'Urrarre.

Les obres tenien una durada de quatre anys aproximadament, amb una mitjana de 516 treballadors per any i per obra. Els casos més destacats foren la central d'Arties, amb 1.500 treballadors, i la d'Escaló, amb cinc anys de duració de les obres. La residència dels treballadors durant les obres varia segons les centrals, però dominen els que viuen en barraques construïdes al costat de les obres.

Un aspecte que ens sembla molt interessant d'aquest segon període és la proliferació de les petites centrals hidroelèctriques, amb una potència instal·lada inferior sempre als 200 KW, les quals són propietat dels ajuntaments, de les comunitats de veïns o de simples propietaris particulars i que proveïen els pobles quan encara no eren connectats amb la xarxa general o, en el cas de les més grans, venien a la xarxa general l'energia produïda. Aquestes petites centrals, algunes de les quals són del final del segle XIX, malgrat que la majoria es construïren en el període 1910-1950, anaren funcionant fins a 1965-1970, en què es produí un procés accelerat de tancament, fins al punt que les setanta-una petites centrals que hem pogut comptar, el 1973 tan sols vint-i-dues continuaven funcionant.

Les actuacions hidroelèctriques a l'Alt Pirineu des del 1970

L'estratègia de les companyies hidroelèctriques i la política industrial que segueixen des del començament de la dècada dels setanta poden aportar llum a la qüestió de l'estructuració de l'espai a escala regional, especialment en allò que fa referència a les àrees centrals i a les perifèriques.

En el moment actual les empreses en joc al nostre espai són les mateixes que per al període 1940-1960, que s'han cohesionat interiorment i han lluitat pel mercat català. La més potent de totes és F.E.C.S.A., seguida d'E.N.H.E.R., que gaudeix del privilegi d'ésser una empresa estatal. Totes dues són seguides de Fuerzas Hidroeléctricas del Segre, S.A. i d'Hidroeléctrica de Cataluña, S.A., i les altres companyies en queden molt lluny.

Els fets que marquen les directrius d'aquest període a l'Alt Pirineu, que no podem considerar al marge de l'evolució general del capitalisme, són, en primer lloc, l'entrada en escena de la tecnologia nuclear aplicada en el camp civil a la producció d'energia, i, en segon lloc, la «crisi del 73», que, és cert, té un vessant que afecta molt fort l'energia com a component del capital fix. A partir d'aquests dos fets i de les seves repercussions, es pot abordar l'articulació entre els espais centrals i els perifèrics, l'articulació dels mateixos espais perifèrics i el paper cada vegada més cabdal del capital multinacional.

Un tipus de centrals hidroelèctriques que ara es construeixen ens pot ajudar a avançar en aquest aspecte. Es tracta dels «condicionadors reversibles» (*Heath Pumps*), o centrals hidroelèctriques de bombeig. Moralets (E.N.H.E.R.), al riu de les Salenques, amb una potència instal·lada de 210.000 KW i una canonada forçada que salva un desnivell de 809 m; Travessani, amb 88.000 KW, de la mateixa companyia; estany Gento-Sallente (F.E.C.S.A.), amb 400.000 KW, i la central d'Airoto (H.E.C.S.A.), amb 400.000 KW i un desnivell de 1.000 m, en són alguns exemples que actualment són en projecte o construcció.

Aquestes centrals tenen la característica que les turbines productores d'electricitat són ensem amb bombes que poden impulsar l'aigua de la cota inferior a la cota superior (Diagrama 1). L'aigua es mou en un circuit tancat i en el procés de producció d'electricitat baixa per la canonada i mou la turbina (procés A). Amb el procés B, la bomba, situada en el nivell inferior, fa pujar l'aigua al pantà de capçalera²⁰. Però, ¿com pot ser rendible una operació així si es calcula que les pèrdues en energia per a fer pujar la mateixa quantitat d'aigua són d'un valor del 25 %? Per tal de resoldre aquesta qüestió, hem de situar-nos en l'àmbit general i entendre que la demanda d'energia té moltes variacions segons les hores del dia.

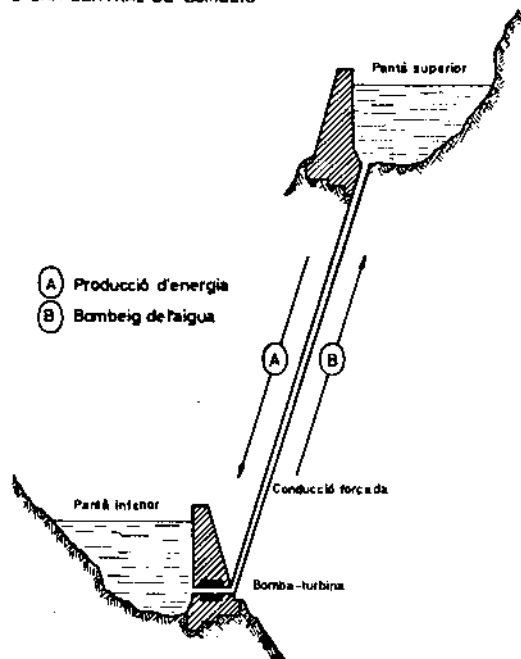
Hi ha unes hores «punta», en les quals la demanda és màxima, i unes hores «vall», en què la demanda és més baixa. Cal, doncs, aprofitar aquestes hores «vall», amb poca demanda i, per tant, amb l'energia molt barata, per a moure les bombes que pujaran l'aigua al pantà superior per produir així el màxim quan la demanda és alta — punta — i els preus molt més elevats²¹.

Qui produeix aquesta energia barata de les hores «vall» són les centrals tèrmiques tradicionals i, sobretot, les centrals tèrmiques nuclears, ja que a aquestes últimes els provoca moltes pèrdues econòmiques alterar el ritme de producció, que, per tant, han de mantenir constant malgrat que la demanda sigui baixa. El diagrama, llegit territorialment, ens porta a cercar en quins indrets és més

²⁰ Vegeu «Informe monográfico: centrales de acumulación por bombeo», a F.E.C.S.A., *Informe a los accionistas*. Gener-agost del 1975, pp. 21-30.

²¹ «Dirección de producción y transporte», en el número monogràfic dedicat als trenta anys de l'E.N.H.E.R. de la revista *Ribargorzana*, núm. 20, desembre del 1977.

A/ ESQUEMA DE FUNCIONAMENT D'UNA CENTRAL DE BOMBEIG

B/ COBERTURA TEÒRICA DE LA DEMANDA DIÀRIA

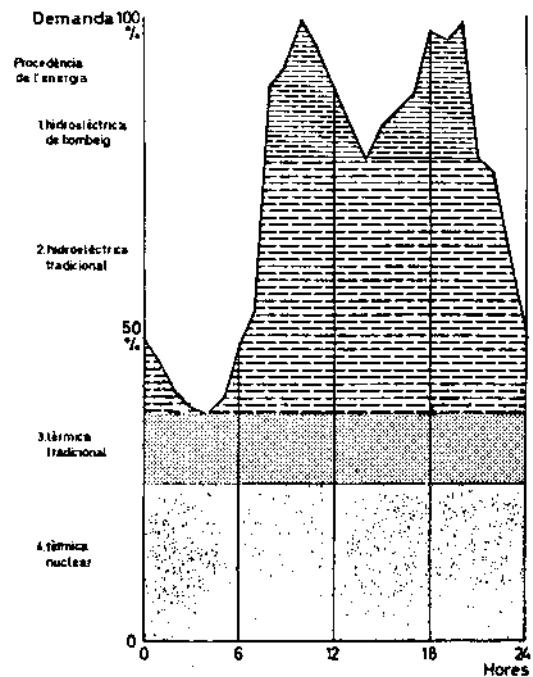

Diagrama I. Centrals de bombeig.

rendible al capital de situar cada tipus de producció, que al nostre país es reparteix —s'articula— entre les àrees perifèriques de l'Alt Pirineu i de l'Ebre²².

Una darrera consideració que hem de fer a la introducció de la tecnologia nuclear per a la producció de l'energia elèctrica és l'elevat cost de construcció d'aquestes centrals, el qual ha portat a la descapitalització de les companyies hidroelèctriques catalanes que participen en el sector, ha obligat a alentir el ritme de construcció de centrals tradicionals o de bombeig i propicia la introducció en el sector del capital multinacional²³.

Evolució històrica de la xarxa de comunicacions

Dir que la muntanya sempre ha estat mal comunicada gairebé és un tòpic; un tòpic, però, que cal matisar. Quan les cavalleries eren l'únic mitjà de transport a Catalunya, la majoria dels pobles de l'Alt Pirineu no eren pas més inassolibles que d'altres amb característiques de relleu menys complicades. Sobretot, des de dins de la mateixa comarca, una munió de camins seguien les valls i travessaven les serres pels ports, unint, un a un, cada poble amb els altres²⁴. Però sí que és cert que en les etapes de normalitat la muntanya és un obstacle que hom evita i només en molt comptades ocasions és travessada per vies de trànsit. L'Alt Pirineu no n'és una excepció.

A mitjan segle XIX la xarxa bàsica de comunicacions de la Catalunya interior la formen la carretera que uneix Barcelona amb Cervera, Lleida i Fraga i les ramificacions que en surten i moren a Balaguer, Ponts, Manresa i Vic. La resta de camins són de ferradura, i segons una guia de l'època²⁵, el temps que a pas de tropa es triga per a anar d'Artesa de Segre a Talarn és de dotze hores i mitja, igual com de Ponts a la Seu d'Urgell, mentre que d'Olot a Puigcerdà hi ha vint-i-dues hores.

Abans de l'any 1900 ja existien les línies estructurals de les carreteres actuals. La penetració de l'àmbit del nostre estudi des d'Artesa es feia per Vilanova de Meià cap a Isona, Tremp i la Pobla de Segur, i d'aquí se seguia cap a Sort i Ester-

²² Vegeu els criteris per a la localització de centrals nuclears a «Informe monográfico: Selección de emplazamientos nucleares» a F.E.C.S.A., *Informe a los accionistas*. Gener-agost del 1976, pp. 17-25.

²³ Vegeu GARCIA, X. i altres, *El combat ecologista a Catalunya*, Ed. 62, Barcelona, 1979, pp. 41-43.

²⁴ Vegeu BLANCHARD, R. i VILA, P., «Assaig de geografia de la muntanya» en aspectes geogràfics de Catalunya, Curial, Barcelona, 1978.

²⁵ *Itinerario de la mayor parte de los caminos y veredas de las cuatro provincias de Barcelona, Tarragona, Lérida y Gerona*, Barcelona, 1838.

ri d'Àneu. L'altra carretera, que de Ponts, passant per Oliana, Coll de Nargó i Organyà, arribava a la Seu d'Urgell, també és anterior al 1900, però s'aturà a mig camí entre la Seu d'Urgell i Puigcerdà, on quedà estancada durant deu anys, abans d'anar a trobar la que, pujant de Ribes de Freser, arribava a Puigcerdà.

Així, abans de l'engegada de les primeres centrals, l'Alt Pirineu tenia dues grans línies de comunicació que, sense posar-se en contacte l'una amb l'altra, resseguien les valls de la Noguera Pallaresa i del Segre. En aquesta data restaven incomunicades per carretera la Vall d'Aran, la Ribagorça i les àmplies àrees de muntanya que flanquegen els rius principals.

Les obres hidroelèctriques del primer període obren pistes transitables des de les carreteres generals fins a l'emplaçament de les centrals. Així, la carretera de Senterada a Cabdella és obra d'Energia Eléctrica de Catalunya i comunica una vall adjacent amb l'eix central que marca el riu. Els breus períodes d'actuació de la Mancomunitat de Catalunya, primer, i de la Generalitat de Catalunya, més tard, potencien aquestes iniciatives, i així l'any 1925 s'obre el port de la Bonaigua i el període 1931-1936 es tira endavant el Pla de Camins²⁶, que té com a objectiu primordial de comunicar tots els pobles de Catalunya.

En acabar la guerra civil, la xarxa bàsica de comunicacions ja és formada —bé que encara no tots els pobles són comunicats per carretera— i només falten l'obertura del túnel de Viella i la creació de l'eix de la Noguera Ribagorçana. Les noves comunicacions s'obren a partir de les activitats de les empreses hidroelèctriques, E.N.H.E.R., F.E.C.S.A. i H.E.C.S.A., principalment, o bé a partir de les necessitats d'explotació del bosc, que, com que proporciona ingressos als municipis, ofereix la possibilitat que aquests mateixos es financin la construcció de les carreteres.

El traçat dels ferrocarrils segueix una altra dinàmica, ja que els interessos són altres que els que intervenen en l'obertura de carreteres.

El 1885 se signà un conveni internacional franco-espanyol en el qual els dos Estats es comprometien a construir diverses línies transpirinenques, entre les quals hi havia la de la Noguera Pallaresa, que havia de formar part de la línia Cartagena-París. Vint anys després de signat el contracte els passos burocràtics estaven superats, però les obres no havien començat. El 1904 se signà un segon conveni, en el qual el ferrocarril Ribes de Freser-Ax dels Termes tenia prioritat respecte al de la Noguera Pallaresa. Les obres del ferrocarril de Puigcerdà s'acabaren el 1922, mentre que el ferrocarril de la Noguera Pallaresa, l'acabament del qual era previst per al 1927, només arribava a Balaguer. Passaren encara

²⁶ «Pla de camins...», GENERALITAT DE CATALUNYA. *Pla general Secció de Camins. Memòria 1935*. Reed., Diputació de Barcelona, Barcelona, 1977.

vint-i-tres anys abans que no arribés a Tremp, i no ho féu a la Pobla de Segur fins el 1951, on s'aturà definitivament.

L'endarreriment de les obres i l'aturada definitiva de la línia de la Noguera Pallaresa ens fan veure com un territori que tendia a ser ordenat d'una manera, els dos Pallars concretament, canvià per factors exteriors al seu model d'ordenació i com es retardà el procés total d'integració amb les àrees de centre catalanes.

En revisar la qüestió de l'evolució de les comunicacions a l'Alt Pirineu, especialment de les carreteres, hem de concloure que, malgrat que les obres no són gams molt forts. En efecte, a partir d'una xarxa bàsica preexistent, les companyies hidroelèctriques obren unes carreteres que comuniquen amb llocs fins llavors hidroelèctriques obren unes carreteres que comuniquen amb llocs fins llavors inaccessible al trànsit rodat. Aquestes carreteres, molt transitades durant un cert període de temps, estimulen d'alguna manera els altres pobles a aconseguir la carretera i forneixen una infraestructura viària que facilita les obres posteriors.

Incidència del sector hidroelèctric sobre els altres sectors de l'Alt Pirineu

Una breu mirada al mapa de localització de centrals hidroelèctriques mostra com una àmplia àrea del nostre àmbit d'estudi quasi no ha estat afectada pel sector industrial que considerem. Es tracta de la Cerdanya. Pau Vila diu en aquest aspecte que «és possible que la Cerdanya no hagi estat escollida per aquesta mena de grans obres hidràuliques perquè les seves precipitacions atmosfèriques no són prou abundants, i, a més, per manca d'alts planells receptors»²⁷. Hi ha, però, petites centrals que no consten en les fonts que hem utilitzat, segurament perquè fa massa anys que són tancades²⁸.

Per a la resta de l'Alt Pirineu, en canvi, la incidència de la construcció de les centrals és ben clara, tot i que en alguns indrets és molt més forta que en d'altres.

Pel que fa referència a la destinació de l'energia produïda, l'any 1973 la producció total de les centrals de l'Alt Pirineu fou d'1.870.000 MWh, mentre que el consum domèstic pujava tan sols a 8.620 MWh. Tot i que el consum domèstic representa només una petita part del consum total, puix que cal afegir-hi el consum industrial, per a l'àrea que estudiem, on la implantació industrial és mínima, ens sembla que el balanç és, si més no, indicatiu.

²⁷ VILA, P., *La Cerdanya*, Barcino, Barcelona, 1926, pp. 182-183.

²⁸ No hem d'oblidar, però, els projectes d'aprofitament integral del Segre, que inclouen la Cerdanya i negarien grans superfícies quasi planes.

Com veiem, les transformacions i les activitats que han generat les obres hidroelèctriques a l'Alt Pirineu són de caire molt divers: increment i davallades sobtades de la població, creació i desaparició ràpida de llocs de treball, canvis d'ús d'àrees del territori, etc., tot en funció d'unes activitats de fora, i amb l'objectiu de rendibilitzar al màxim el capital, tant el que s'inverteix en la nostra àrea concreta com l'invertit en el circuit general de l'economia.

Cal que fem referència, ni que sigui breument, a les interferències de les activitats hidroelèctriques i de l'agricultura. Les conseqüències directes del contacte entre tots dos sectors no són de gaire magnitud i es concreten en el negament del fons de les valls i en l'abandó de parcel·les de muntanya mitjana, una part de les quals ha estat submergida. En canvi, les conseqüències indirectes són molt més importants a través dels canvis que s'operen des d'una agricultura gairebé d'autoconsum, capitalitzada en uns indrets molt determinats, fins a una agricultura plenament integrada en el mercat capitalista²⁹.

El turisme. La neu

Evolució i característiques del turisme a l'Alt Pirineu

El turisme de masses a Catalunya té, en una primera etapa, la costa com a lloc fonamental de destinació. La costa és objecte d'inversions de gran abast i fortament distorsionadores del territori, les quals, amb la massificació, l'aglomeració i la destrucció del medi, la converteixen en un espai d'oci que cada vegada té més punts de contacte amb l'espai urbà del qual es pretén fugir.

Mentre això succeeix, cap als anys seixanta, es crea la imatge de la muntanya com a àrea alternativa per a l'oci. Al llarg dels anys seixanta també s'emprèn la construcció de la majoria d'estacions d'esquí i sembla que l'etapa expansionista de turisme comença d'obrir-se a la muntanya. Actualment, mentre que la costa es troba saturada per la quasi impossibilitat d'expansió espacial, la muntanya, el Pirineu, disposa d'un espai que sembla inexhaurible.

Les necessitats actuals del capital — mobilitzat a la recerca de taxes de guany més elevades i dels mínims costos possibles — tenen uns efectes importants sobre la configuració territorial d'unes àrees turístiques. El capital utilitza les necessitats de consum d'espai per a canalitzar les seves inversions i fer-les rendibles.

A l'Alt Pirineu detectem una primera fase de turisme caracteritzat per l'ús que fa tan sols dels recursos inherents al país (paisatge) i per un ús selectiu, com

²⁹ Tot l'aspecte d'interferències entre activitats hidroelèctriques i activitats tradicionals és molt ben tractat en el llibre de DUMAS, M., *La vie rurale dans le Haut Aragon Oriental*, C.S.I.C., Madrid, 1976.

el dels balnearis i centres de repòs. També hi detectem una segona i una tercera fase caracteritzades per un turisme d'estiu cada vegada més nombrós i per un turisme d'hivern lligat a la neu, que genera un moviment econòmic molt important i que és estimulat per inversors de fora del país. La introducció del turisme a l'Alt Pirineu, sobretot el d'hivern, comporta tota una colla de transformacions socials que modifiquen econòmicament i socialment la zona.

Més concretament, veiem que el gran capital privat, exterior al Pirineu, és el que finança la construcció de les estacions d'esquí, dels hotels més grans i de gran part de les urbanitzacions. La gent del país participa de maneres molt diverses en aquest procés. D'una banda, hi ha els promotors que canalitzen i orienten la inversió exterior; també hi ha agents dels promotors i els petits inversors locals, que es beneficien de les transformacions *in situ*. I, de l'altra, hi ha la gent que forma la mà d'obra sense qualificar, tant la dedicada al sector de la construcció com la dedicada a la conservació de les instal·lacions.

El turisme a l'Alt Pirineu s'inicia el darrer terç del segle XIX i d'una manera molt localitzada. El centre principal n'és la Cerdanya, que per les seves característiques de pas natural va afavorir el trànsit entre França i Catalunya. El turisme de la Cerdanya era a l'inici bàsicament d'estiu. L'arribada del tren a Puigcerdà, l'any 1922, tot superant les dificultats de la collada de Toses, va significar un canvi total en les relacions econòmiques i socials respecte a la resta del Principat i respecte a França. De resultes de l'activitat turística de la comarca, s'hi van desenvolupar l'hoteleria i la indústria de la construcció.

Els sectors de l'hoteleria i la construcció, així com l'impuls de l'agricultura, ateses les necessitats del consum de la població, van retenir la mà d'obra local, i encara van provocar algunes onades migratòries «d'oreneta», formades sobretot per andalusos i gallecs. En un moment en què la resta de l'Alt Pirineu perdia més del 15 % de la població, entre el 1857 i el 1910, la Cerdanya augmentava els seus efectius. Aquestes característiques —naixement de l'hoteleria i de la construcció, increments poblacionals i manteniment del turisme—, com a complement d'una base agrícola i ramadera, es mantenen com una tendència al llarg de períodes posteriors fins a arribar al moment actual, en què, a excepció d'algunes explotacions, l'activitat agrària hi resta cada vegada més com una activitat, si no residual, almenys de segon pla. L'aparició del turisme d'hivern amb la creació de l'estació d'esquí de la Molina, ja els anys vint, i la de la Masella va reforçar la tendència anterior i resolgué en part el problema de l'estacionalitat.

La localització de les places hoteleres des del període 1961-1962 a l'any 1979 ens permet de valorar en alguna mesura la importància del turisme a l'Alt Pirineu. Les places hoteleres augmentaren en general a tot l'Alt Pirineu. Fins a l'any 1962 les àrees més desenvolupades turísticament eren la Cerdanya i la Vall d'Aran, seguides a distància pel Pallars Sobirà.

En aquestes àrees, més obertes al turisme, ja s'havia fet sentir la influència de les estacions d'esquí (Mapa 3). Concretament, la Molina com a estació entrà en funcionament l'any 1953 i Vaqueira i Beret ho va fer l'any 1960. Per influència de l'aparició de les estacions de Llessú (1967), de la Masella (1967-1968) i de Super Espot (1968), van créixer en importància turística les àrees que són sota la seva influència. L'aparició de l'estació d'Era Tuca (1974-1975), a la Vall d'Aran, actuà enfortint encara més el creixement de les àrees ja potenciades pel turisme. Set anys més tard la situació experimenta un canvi considerable. Es polaritzen els efectes del turisme: mentre que a la Vall d'Aran, a la Cerdanya i al Pallars Sobirà el turisme ha tingut un gran desenvolupament, l'Alt Urgell i el Pallars Jussà en queden marginats.

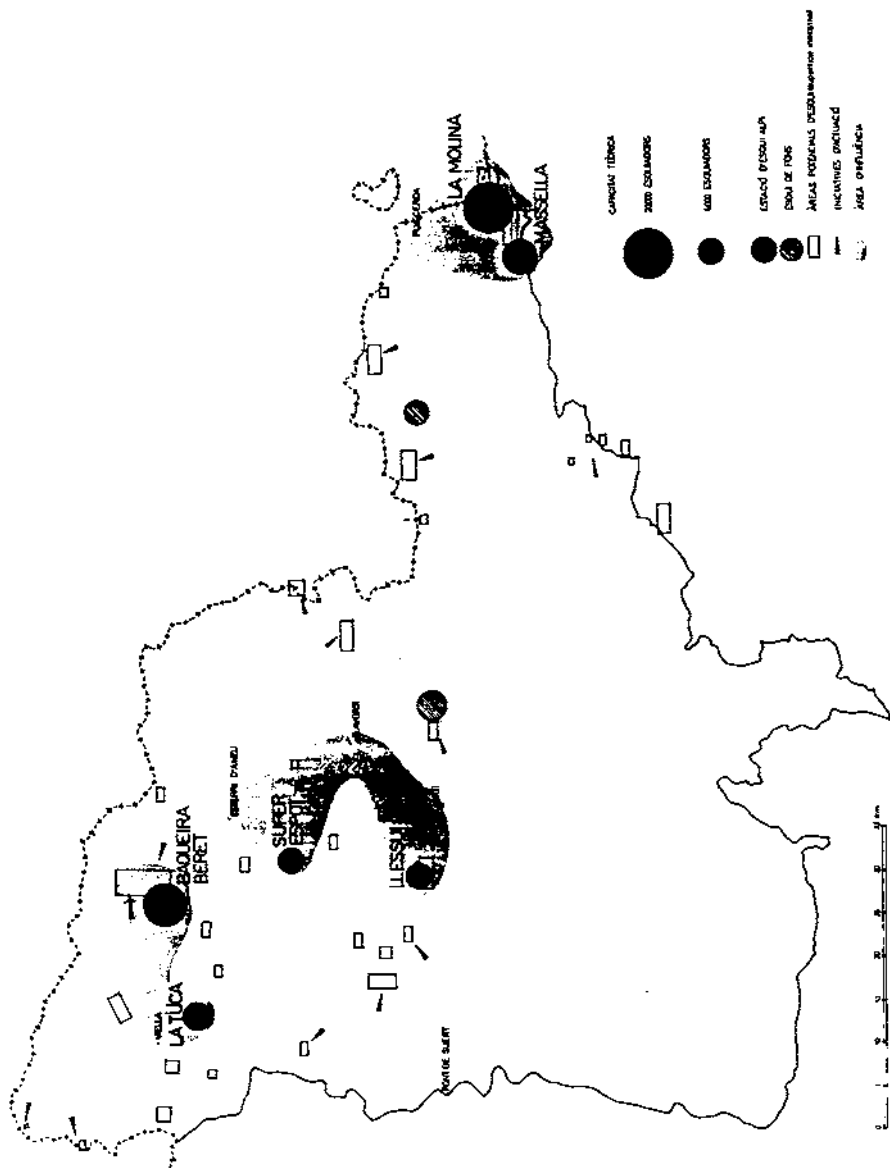
La manca de turisme a l'Alt Urgell s'explica per dos motius fonamentals. L'un és la força absorbent que Andorra exerceix sobre la comarca, la qual es converteix en una estació de passada cap al país veí, i l'altre és el sistema productiu urgellenc, basat principalment en l'agricultura de muntanya, més competitiu que en altres comarques.

La comarca del Pallars Jussà només desenvolupa turísticament la seva àrea muntanyenca i la petita franja que segueix l'eix de la carretera de Lleida a Sort. A la vall de Boí el turisme, que comença pel balneari de Caldes de Boí i es potencia amb la divulgació que se'n féu amb motiu de les obres hidroelèctriques de l'E.N.H.E.R., actualment ha agafat una projecció moderna i ha motivat la redacció de les normes subsidiàries de planejament del municipi de Barruera, que abasta la totalitat de la vall. La vall Fosca, en canvi, per bé que ofereix força atractiu per al turisme, manté unes infraestructures molt tradicionals i les normes subsidiàries de planejament que s'estan redactant per al municipi de la Torre de Cabdella són més en funció de les importants obres hidroelèctriques que s'hi realitzen que no pas del turisme.

Avui el turisme a la muntanya es basa fonamentalment en l'explotació de la neu per a la pràctica de l'esport de l'esquí. En termes econòmics, una pista d'esquí no és rendible, ja que les fortes inversions de les instal·lacions comporten un rendiment a un termini massa llarg. Per tal de compensar aquesta baixa taxa de guany, el capital amplia el camp d'acció invertint en sectors molt més productius a curt terme —urbanitzacions, xalets, esports, comerç, etc.

Els agents que impulsen les estacions d'esquí són en general agents directament o indirectament vinculats al país —promotors— i tenen al darrera un grup financer que hi fa la inversió. Generalment, aquest capital és català —Banc Industrial de Catalunya, Banca Catalana, Catalana de Occidente, etc. En alguns casos, molt pocs, el capital prové d'accionistes locals.

Les interferències del turisme d'hivern amb les activitats tradicionals, les hem de veure a diferents nivells. El turisme lliura mà d'obra del camp a les activitats

Mapa 3. Explotació de la neu.

que aquest mateix genera — construcció, serveis, comerç, etc. L'agricultura, en el sentit més ampli, segueix un procés accelerat de desaparició i, consegüentment, la població agrícola emigra. Aquests fenòmens són més aguts allà on la influència del turisme és més forta, a la Vall d'Aran i a la Cerdanya. La terra comença a esdevenir un producte especulatiu, i el poc control dels organismes públics afavoreix l'acció de la iniciativa privada.

És difícil de parlar en alguns casos, sobretot pel que fa a la Vall d'Aran, d'una economia mixta, ja que, malgrat que aquesta sigui present, generalment no és dona la combinació de dues activitats econòmiques diferents, a causa del canvi en el model de vida i de l'absorció total i material de l'agricultura pel turisme.

El turisme ha tingut un impacte transformador sobre el territori, tant pel que fa a les activitats tradicionals i al medi com als habitants. En els indrets on les actuacions turístiques han estat més importants s'ha mantingut la població autòctona, s'ha incidit positivament en la demografia de la resta de la comarca i fins s'ha induït la presència de mà d'obra exterior a la comarca. Quant al medi, el turisme ha convertit l'espai sota la seva influència en un espai urbà molt cotitzable.

La iniciativa privada ha seleccionat prou bé les àrees més fàcilment explotables, de tradició turística i ben comunicades. Això fa pensar que quan les àrees més turístiques actuals hagin estat totalment explotades, els promotors actuaran en àrees ara més mal comunicades o poc atractives, però rendibles en el futur. L'Alt Pirineu encara té molts recursos per explotar.

ANÀLISI DE LES TRANSFORMACIONS. TRES ASPECTES FONAMENTALS

La població

La població de l'Alt Pirineu i de la resta de comarques catalanes

L'evolució de la població reflecteix els canvis econòmics més generals que genera el capitalisme i que endeguen i dirigeixen la mobilitat de la força de treball. Així, el trencament amb la societat tradicional i les diferents etapes de penetració del capitalisme a l'Alt Pirineu marquen unes tendències en l'evolució de la població, que en xifres absolutes passa de 105.036 habitants, l'any 1857, a 61.737 habitants, l'any 1975.

A partir del fet que algunes comarques riberenques a Catalunya arrenquen amb la Primera Revolució Industrial, als volts del 1840, amb la filatura de cotó, es crea una diferenciació regional de salaris que a l'Alt Pirineu com en d'altres

llocs es manifesta en una davallada lenta de la població. Aquesta ha estat una tendència general fins als nostres dies trencada per dos factors. Primer, hi ha uns processos inductors de transformacions que modifiquen puntualment aquesta tendència en sentit positiu, i, segon, en algunes comarques aquests processos revitalitzadors encara estan actuant.

A fi de situar l'Alt Pirineu en el seu context econòmic i polític immediat hem elaborat un diagrama (Diagrama 2) en el qual són representades, bàsicament, tres tendències diferents en l'evolució de la població. Cal destacar, en primer lloc, el grup de comarques pirinenques com un bloc de comportament homogeni. Hi ha també un grup de comarques que van ser marcades per la primera revolució industrial: el Bages i el Ripollès. I després hi ha una comarca rural representativa, en la seva darrera fase, d'una important capitalització agrícola, juntament amb la industrialització de l'agricultura: l'Alt Penedès. No cal dir que el Barcelonès, així com el conjunt de Catalunya, té uns comportaments que sobresurten dels grups anteriors i que considerem només com a punt de referència del creixement mitjà general i del creixement concentrat urbà.

La consideració d'aquests tres grups de comarques, si descartem el Barcelonès i el conjunt de Catalunya, ens dóna una idea de la polarització de tendències que segueix el creixement demogràfic comarcal al llarg del segle XX i, molt específicament, a partir dels anys seixanta.

Entenent l'Alt Pirineu com un conjunt homogeni respecte a la resta de comarques representades, i sense tenir ara en compte la diversitat poblacional entre comarca i comarca, es manifesta com un grup que al llarg del període estudiat sempre té uns índexs de població més baixos i amb unes tendències generals a la baixa. Aquesta situació li confereix de si una unitat de comportament que el distingeix de les altres comarques representades.

A les comarques de la Primera Revolució Industrial es nota un augment de la població a partir dels últims decennis del segle passat.

Comparant aquest dos grups de comarques, observem que, mentre que a les comarques que visqueren la Primera Revolució Industrial la població augmenta arran de la localització de noves activitats, a l'Alt Pirineu la població té una trajectòria molt clara de descens. La Primera Revolució Industrial a Catalunya i la correlativa penetració del capitalisme inicien els processos de desigualtat econòmics i territorials, que a l'Alt Pirineu ja es fan sentir amb una emigració dels seus habitants cercant formes de vida millors i uns ingressos econòmics més alts.

L'Alt Penedès, tot i ser una comarca amb una tendència al creixement, té una peculiaritat que cal contrastar amb l'Alt Pirineu. Malgrat el vincle rural que els uneix, l'agricultura a l'Alt Penedès ha seguit des de l'inici d'aquest segle un procés de capitalització, molt accentuat ara per la indústria. Això explica l'increment natural de la població i l'increment a causa de la immigració.

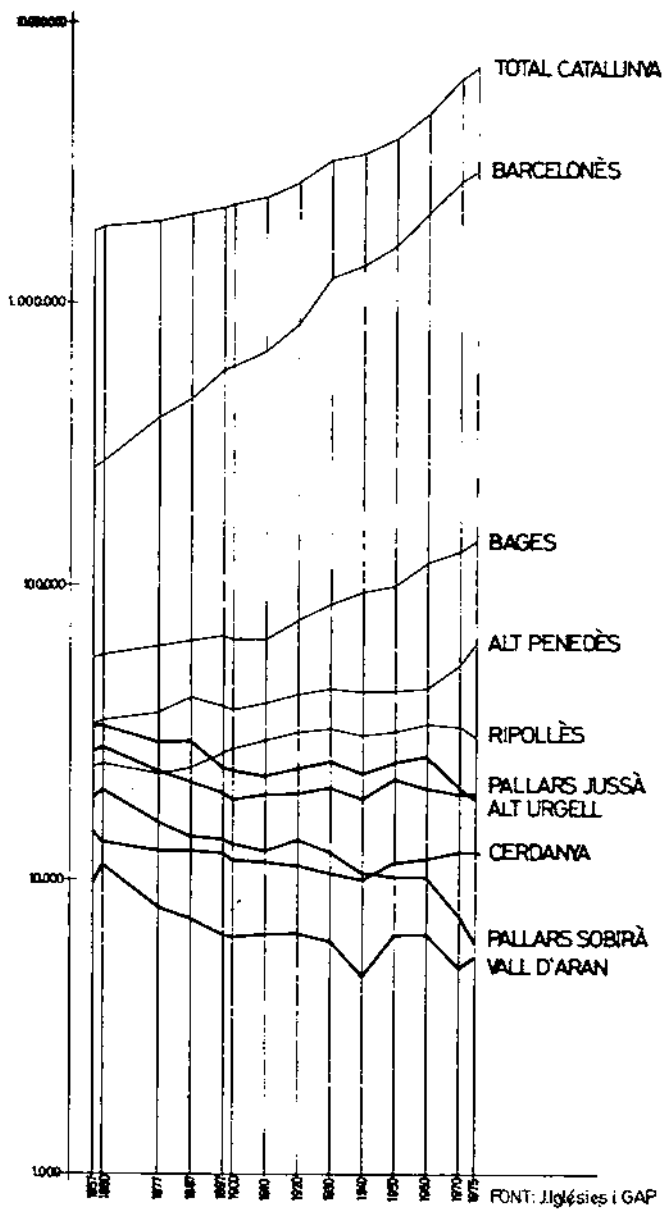

Diagrama 2 Evolució de la població 1857 1975

No cal dir que a l'Alt Pirineu la tendència no ha estat aquesta, excepte a les comarques de la Cerdanya, des del 1940, i de la Vall d'Aran, des del 1970. En aquestes comarques el motiu de l'increment poblacional no ha estat, com a l'Alt Penedès, l'agricultura, sinó, com ja veurem més endavant, el sector del turisme.

A la resta de les comarques, ni l'agricultura ni cap altre sector no han pogut, durant aquests darrers anys, fer augmentar els efectius humans ni tan sols estancar el decreixement poblacional

L'evolució de la població a l'Alt Pirineu (1860-1979)

Si deixem de considerar l'Alt Pirineu com un bloc homogeni i passem a veure quines particularitats té cadascuna de les seves comarques, haurem de constatar el fets següents:

El primer és que, numèricament i al llarg de tota l'evolució històrica considerada (1857-1975), el Pallars Jussà i l'Alt Urgell superen en xifres absolutes la resta de comarques, i que per sota trobem la Cerdanya i el Pallars Sobirà i, més avall encara, la Vall d'Aran (Taula II).

El segon és que entre el 1857 i el 1860 la població puja a totes les comarques de l'Alt Pirineu. Aquest augment, l'hem de veure com una conseqüència de la rectificació, l'any 1860, del cens del 1857, més que no pas com el resultat d'un creixement real.

La variació percentual per comarques de la població a l'Alt Pirineu, del 1860 al 1975, ha seguit la trajectòria que indiquem a continuació:

VARIACIÓ PERCENTUAL DE LA POBLACIÓ PER COMARQUES, 1860-1975

	1960-1910	1910-1960	1960-1975
	%	%	%
Alt Urgell	-31,79	6,30	8,20
Cerdanya	11,91	-0,17	5,71
Pallars Jussà	-32,88	16,32	-27,99
Pallars Sobirà	-37,97	-17,91	-41,31
Vall d'Aran	-41,00	-1,87	-15,95

FONT: Elaboració pròpia a partir de la Taula II.

Resumint, podem veure que durant el primer període hi ha un descens molt gran de la població general a totes les comarques. Durant el segon període, tres són les comarques que en perden —el Pallars Sobirà, la Vall d'Aran i la Cerdanya, salvant les diferències entre la pèrdua de la Cerdanya i la del Pallars

TAULA II

Evolució de la Població de l'Alt Pirineu per comarques, 1718-1978

Any	Alt Urgell	Cerdanya	Pallars Jussà	Pallars Sobirà	Vall d'Aran
1718	8.909	6.648	12.175	10.258	3.086
1787	11.693	10.583	17.620	12.348	5.559
1857	27.914	14.609	33.461	19.114	9.920
1860	28.578	13.505	33.841	20.430	11.272
1877	23.375	12.797	29.594	15.590	7.957
1887	21.621	12.714	29.691	14.154	7.410
1897	19.791	12.488	23.947	13.882	6.655
1900	18.898	11.930	23.792	13.125	6.389
1910	19.516	11.891	22.724	12.668	6.651
1920	19.949	11.298	24.184	13.066	6.608
1930	20.743	10.692	25.441	12.697	6.182
1936	19.935	11.340	23.969	12.762	5.955
1940	19.107	10.035	23.189	10.650	4.681
1945	21.935	11.467	23.055	11.469	4.839
1950	22.002	11.582	25.088	10.355	6.555
1955	21.811	11.104	27.901	17.050	7.439
1960	20.844	11.870	26.429	10.344	6.525
1965	19.759	12.146	27.901	9.670	6.096
1970	19.850	12.465	20.800	7.747	5.055
1975	19.232	12.548	19.024	6.009	5.484
1978	19.147	12.944	19.043	5.906	5.430

FONT: Vilar P., *Catalunya dins l'Espanya moderna*, per a la població del 1718 i el 1787; Iglésies, J., *El crecimiento demográfico en Cataluña durante los últimos cien años*, per als anys 1857, 1860, 1877, 1877, 1900, 1910, 1920, 1930, 1936, 1940, 1950, 1960; Iglésies, J., *Avance sobre el movimiento de la población comarcal de la población de Cataluña entre 1960 y 1970*, per al 1970; CIDC, *Padrones municipales de Cataluña*, per als anys 1945, 1955, 1965, 1975, i Grup d'Estudis de l'Alt Pirineu (estudi en preparació sobre la població de l'Alt Pirineu), per al 1978.

Sobirà —, i dues les que en guanyen — l'Alt Urgell i el Pallars Jussà. En el tercer període, la Cerdanya és l'única comarca que guanya població, mentre que la resta decreix, bé que amb graus diferents de decreixement (Mapa 4).

En el primer període, la pèrdua de població es deu a diverses onades emigratòries que prenen la forma de treballs temporers (captaires pallaresos), emigració cap a França per a treballar en la construcció d'aprofitaments hidràulics o en la verema. En alguns casos es produïen emigracions definitives cap a Amèrica o cap als centres industrials de nova implantació a Catalunya. Malgrat la pèrdua general de població en aquest període, es pot destacar l'augment d'efectius en alguns municipis de la part de llevant de la Cerdanya, de la Vall d'Aran i de l'Alt Urgell a causa de la influència del turisme d'estiu.

En el segon període, del 1910 al 1936, la població augmenta en algunes comarques, més concretament en certs municipis, aquells on es construeix alguna central hidroelèctrica o un pantà. Entre el 1936 i el 1960 l'augment de la població se segueix produint localment a causa de la segona etapa de les hidroelèctriques i de la influència del turisme d'hivern. Tanmateix s'observa una reestructuració dels centres en expansió demogràfica.

En el tercer període, la població disminueix gairebé en totes les comarques, i la causa immediata n'és l'èxode emigratori cap als centres industrials.

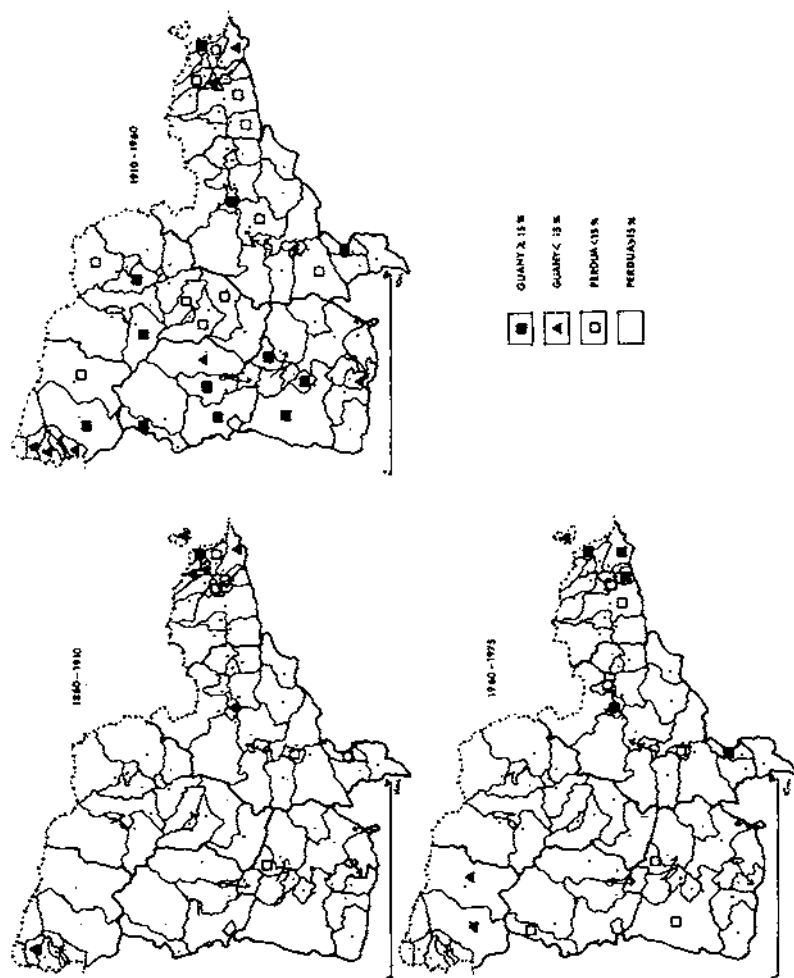
Per remarcar les tendències actuals de la població a l'Alt Pirineu, és a dir el gran èxode rural, direm que l'any en què la majoria dels seus municipis van registrar el màxim de població entre el 1860 i el 1970 fou el 1860 (Mapa 5). Aquest fet, segons que sembla, també es produeix a la part de la muntanya de la Catalunya Nord³⁰.

Al llarg del segle XIX la població a les àrees de muntanya és manté, donat l'equilibri població-recursos. Aquesta no és precisament la situació actual, ni la d'anys anteriors, ans al contrari. A mesura que passen els anys són cada vegada menys els municipis que tenen màxims de població que superin els de l'any 1860. En tot cas, només tenen un màxim de població superior al del 1860 els municipis més urbanitzats que, altrament, són capital de comarca.

El factor que ha contribuït a l'augment poblacional de les capitals comarcals ha estat el gran moviment migratori intern. A les cinc comarques pirinenques observem entre el 1950 i el 1970 que els habitants emigren de les parts més elevades de la muntanya cap a la vall o la plana i que es concentren sobretot a les capitals comarcals. Cal dir que el despoblament muntanyenc es canalitza, primer, a través de les àrees més urbanitzades de l'Alt Pirineu, i segonament, ho fa en forma de fluxos més llunyans.

Les característiques dels moviments migratoris a l'Alt Pirineu per l'any 1970

³⁰ BÉCAT, J., *Atlas de Catalunya Nord*, Terra Nostra, Prades, 1977.

Mapa 4. Variació percentual de la població

denoten que aquest no es manté tancat en ell mateix, sinó que forma una estructura oberta als canvis socials i econòmics que es produeixen tant a l'interior com a l'exterior; gairebé en tots els municipis hi ha més població immigrada que autòctona. La procedència d'aquesta població immigrada és sobretot de la mateixa comarca, però també hi ha presència d'habitants procedents de la resta de l'Estat espanyol. Aquest fet denota la reestructuració interna de la població dins la comarca, així com els lligams establerts entre les comarques de l'Alt Pirineu i la resta del territori.

Per acabar, direm que l'any 1970 l'Alt Pirineu es caracteritza en general per una població rural molt envellida i per uns percentatges molt alts de masculinitat al camp, a partir dels quaranta anys. Paral·lelament, a les comarques amb més dinamisme econòmic —la Cerdanya, l'Alt Urgell i la Vall d'Aran— la mà d'obra femenina compresa entre els vint i els quaranta anys es desplaça dels nuclis rurals cap als centres de màxima activitat.

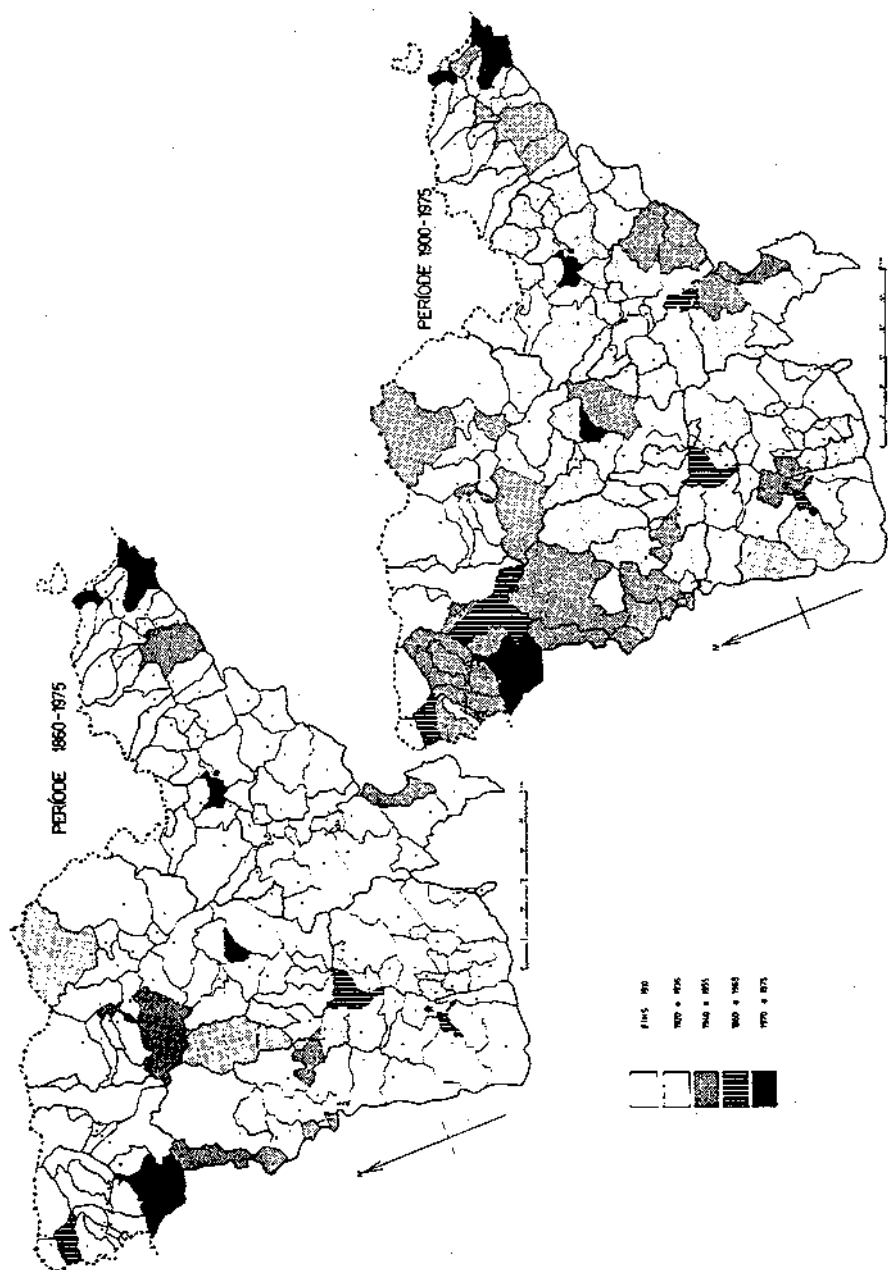
A tall de resultats, creiem que l'Alt Pirineu la població és un indicador de les transformacions que sobre el territori originen els sectors inductors de «creixement». Com hem avançat, podem distingir diversos períodes. En un primer estadi, la població s'hi manté, fins i tot en els nuclis més elevats. En un segon estadi, la tendència general és de despoblació i de relativa revitalització de la població a nuclis concrets afectats per la primera etapa de construcció d'hidroelèctriques i per la influència encara tènue del turisme. En un tercer estadi, una franca regressió és trencada puntualment pels efectes de la segona etapa de les hidroelèctriques i pels efectes de la influència creixent del turisme. I, en un quart estadi, les tendències molt regressives contrasten amb aquells municipis on encara actua la construcció d'hidroelèctriques i on el turisme és un motor important de creixement.

L'agricultura

Evolució de l'agricultura

El sector agrari és el més afectat per les transformacions de tota mena que la introducció del capitalisme genera a l'Alt Pirineu.

Fins al segon decenni d'aquest segle l'economia d'aquestes comarques és del tipus d'autoconsum. Això es deu a l'aïllament en què es mantenen de la resta de Catalunya, i també respecte a l'altre costat de la ratlla de França. En ambdós casos la incomunicació, però, no és total. Cal tenir en compte que les condicions del sòl i el clima a la muntanya no hi són massa favorables per a l'agricultura i

Mapa 5. Maxis de població municipal entre 1860-1975.

comporten una productivitat molt baixa, sobretot pel que fa als productes bàsics d'alimentació, com ara els cereals.

El segon moment, que hem caracteritzat com una etapa d'introducció del capitalisme a l'Alt Pirineu, va des del 1910 fins al 1959, i és quan les transformacions comencen a fer-se paleses. L'obertura de comunicacions té diverses conseqüències en el sector agrari. S'amplien les perspectives de producció, en la mesura que hi ha la possibilitat d'accedir més fàcilment als mercats de l'exterior de l'Alt Pirineu. S'intensifiquen les relacions amb les terres més baixes, i a causa d'això certs conreus de baixa productivitat a muntanya són substituïts per altres de més rendibles. Les noves activitats que s'introdueixen al marge de l'agricultura importen un nou tipus de sistema de relacions i un canvi en les estructures mentals del pagès, al qual es presenta la possibilitat d'abandonar la seva activitat per d'altres que li ofereixin millors condicions econòmiques i de nivell de vida, entès aquest segons els esquemes importats de la Catalunya industrialitzada. S'inicien en aquests moments uns fluxos migratoris que, fruit de les noves activitats, repercutiran en el sector agrari en un doble sentit. D'una banda, s'abandona en primer lloc el conreu de terres marginals i, més endavant, de terres bones però poc rendibles que formen petites explotacions. De l'altra, s'obre la possibilitat de capitalitzar l'agricultura a partir de l'increment de la dimensió de les explotacions, ja que les terres abandonades s'ofereixen a la venda, i també a partir de la introducció de l'especialització superant l'autoconsum i produint a major escala per al mercat. Un altre factor que incideix sobre el procés de capitalització de l'agricultura és l'increment de la productivitat. Aquest procés exerceix al mateix temps una pressió sobre l'emigració, forçant cada cop més l'abandó de les explotacions basades en criteris no capitalistes.

Es desprenen d'aquest procés la introducció de nous conreus pel que fa als productes agraris i la millora de les races del bestiar boví pel que fa a la ramaderia i a la comercialització de la llet.

En el tercer estadi que estudiem, l'agricultura passa per un procés de regressió generalitzada, amb excepcions localitzades.

La concentració i l'augment de la grandària de les explotacions s'intensifiquen respecte al període anterior. S'estén la pràctica de l'agricultura a temps parcial, incrementada per l'oportunitat del treball alternatiu en el sector hidroelèctric, ja existent durant el període anterior, i, sobretot, en el sector turístic, en plena expansió. El canvi en el mode de vida de la població local és molt mediatitzat per la introducció d'aquest darrer sector, que comporta implícitament una aflluència important i constant de la gent de les ciutats. Aquest nou sector, juntament amb la plena expansió de l'explotació lletera, crea les condicions necessàries per a fixar la població existent a la terra; aquesta població manté amb vida un sector productiu i, cosa que potser és més important des del

punt de vista del capital, un paisatge rural objecte de consum pel ciutadà en el seu temps d'oci.

L'agricultura a començament del segle

Els productes del camp presents a quasi tots els municipis són els cereals i els llegums. Les pastures, que són representades en molts llocs, les tractarem com un element d'anàlisi de la ramaderia perquè no formen part de la terra cultivada. Aquests dos productes, que estenen la seva localització a tota l'àrea d'estudi, tant a les conques com a les muntanyes, tant als municipis riberencs com als de secà, són en la segona meitat del segle XIX i en el primer decenni del segle XX l'alimentació bàsica de la població de l'Alt Pirineu.

Segueix en amplitud d'implantació el conreu de la patata, la qual és també un dels productes bàsics de l'alimentació. D'altra banda, aquest producte ja ens fa palesa una zonificació o especialització en diverses zones.

La delimitació de la vinya coincideix en quasi tots els municipis amb les àrees de terres més baixes i de clima més temperat, especialment en els vessants assolats. Tenim notícies que, la primera meitat del segle XIX, la vinya comença a guanyar terreny als cereals i a l'olivera, i que la segona meitat d'aquest segle presenta un conreu molt difós per tota la conca de Tremp. A partir de la penetració de la fil·loxera, que es produeix entre el 1900 i 1902, la vinya perd una part de la seva influència. L'extensió de l'olivera és quasi la mateixa que la de la vinya, malgrat que no arriba a tenir la importància d'aquesta. D'altra banda, l'oli no forma part de l'alimentació bàsica del muntanyenc, acostumat a usar greix animal.

La presència d'horta i de fruiters és molt escassa. La notem en els municipis on els rius han format valls més amples.

Respecte a l'existència de bestiar, testimonis del començament de segle parlen de la ramaderia com una de les principals fonts de riquesa d'aquestes terres. L'afirmació és lògica si tenim en compte que les condicions físiques de la regió afavoreixen la riquesa en prats naturals i en pastures.

El bestiar que predomina és l'oví i el boví i, en menor mesura, el de peu rodó i el cabrum. La destinació d'aquest bestiar és l'autoconsum (oví i cabrum) i la cria i el treball (boví i peu rodó).

L'especialització de certes àrees de l'Alt Pirineu en alguns productes determinats indica l'existència de relacions comercials entre la plana i la muntanya. Malgrat la dificultat que comporten les inclemències del temps, molt acusades, i el relleu, hi ha camins de ferradura que menen als mercats i a les fires on s'efectuen els intercanvis de productes i de bestiar, alguns dels quals encara ara tenen una certa importància.

Una de les vies de comunicació que s'utilitza en aquest moment, un cop superats els trams més difícils, són els cursos d'aigua, per al transport de la fusta. L'explotació forestal no pot oblidar-se en aquest temps, quan representa un dels pocs nexes que relaciona aquestes comarques amb altres de Catalunya.

L'agricultura de mercat. La llet

A partir del 1910 comencen a obrir-se carreteres i camins que faciliten les comunicacions amb la resta de comarques de Catalunya. Les noves vies segueixen principalment el curs dels rius i no comuniquen les diverses valls paral·leles. Aquestes carreteres són l'avançada de les hidroelèctriques, la construcció de les quals s'inicia a partir del 1913. Amb l'obertura de les carreteres, alguns dels conreus tradicionals pròpiament mediterranis i que es feien amb dificultat en la regió ja no tenen el mateix sentit. En poder superar les distàncies amb menys dificultat, els conreus de baixa productivitat són substituïts de mica en mica per altres de més rendiment, importats de fora. La vinya es converteix en un conreu en recessió a causa de les oscil·lacions del preu. L'olivera, que necessita regions més temperades, té un conreu molt magre en aquestes comarques.

Els cereals continuen essent una de les principals produccions, però cal assenyalar que el tipus de cereal ha canviat, ja que el blat ha avançat sobre el sègol a les terres més de muntanya. Tot i l'expansió del conreu del blat, la seva baixa productivitat a les àrees més muntanyoses obliga a importar-ne de les terres baixes cosa ara més fàcil atesa l'existència de carreteres.

El conreu de la patata s'estén cada cop més per totes les comarques en el començament del segle, mentre que l'horta i els fruiters no experimenten canvis importants en relació amb l'etapa anterior.

Allà on el regadiu del fons de les valls ho permet, els conreus tradicionals van essent substituïts pel de farratges. A mesura que es va guanyant en altitud, s'incrementa el predomini dels farratges destinats a alimentar les vaques de llet, cada cop més presents en l'economia d'aquestes comarques, sobretot a la Cerdanya i a l'Alt Urgell, on durant aquest període s'instal·len diverses centrals de recollida i elaboració de la llet³¹.

L'element més destacable de les activitats agrícoles en aquest període és, sens dubte, l'explotació de la ramaderia bovina. En la introducció i l'expansió d'aquest sector intervenen el desenvolupament de les comunicacions, l'arribada del tren a Puigcerdà (1922) i a la Pobla de Segur (1953) i les condicions favora-

³¹ L'any 1915 s'inaugura la cooperativa del Cadí. El 1923 se funda Lleteries de la Seu. L'any 1932 s'obre la lletaria de Sort. El 1935 s'obren diverses lleteries a Puigcerdà, Llivia, All i Bellver de Cerdanya. També el 1935 entra en funcionament una segona central a Sort, i l'any 1950 una altra a Viella.

bles del medi físic, que es tradueixen en l'abundor de prats naturals i de pastures. La intensificació del sector de la llet comporta l'increment de terres cultivades amb plantes farratgeres i la millora de la qualitat de bestiar, amb l'encreuament de diverses races a fi d'aconseguir majors rendiments de llet. A més de la millora de races, s'incrementa el volum dels ramats de bovins, l'explotació lletera dels quals trenca els ritmes tradicionals de la transhumància.

La intensificació dels conreus i de la ramaderia ha estat possible, entre altres coses, per la contundent davallada demogràfica de totes les comarques en aquest període. L'emigració i el pas vers altres sectors han permès l'abandó de les terres més allunyades dels pobles, així com de les més pobres o massa accidentades, i el repartiment de les terres millors i més planeres.

Un element que incideix en aquest fet és l'aparició de l'agricultura a temps parcial en els llocs on la indústria hidroelèctrica ofereix una alternativa de canvi d'activitat.

La desarticulació de l'agricultura tradicional

En la tercera etapa (1960-1975), intervenen com a determinants dels canvis de l'espacialitat agrícola fonamentalment dos processos, generats fora dels límits de l'Alt Pirineu.

En aquests moments, diversos aspectes conflueixen sobre aquesta activitat tradicional: l'expansió turística, com a factor modificador que intervé directament sobre el territori, i el procés general a tot Catalunya de regressió de l'activitat agrària, els quals són fruit d'un model de creixement industrialista que sotmet i ofega les estructures econòmiques pròpies dels espais rurals tradicionals. Si bé aquests espais han anat articulant-se al mode de producció capitalista al llarg del seu desenvolupament, en aquest moment se'ls planteja un problema real: la falta de lloc dins un sistema de producció que es basa en la rendibilitat econòmica a curt termini.

Ja hem vist que la inserció de l'Alt Pirineu en aquest procés global és en funció d'una especialització en un sector determinat. Les activitats agràries es plantegen com a marginals i en procés de degradació fins a arribar a un llindar mínim necessari per a mantenir un paisatge i una població reduïts.

Tots els conreus l'existència dels quals s'explica més per les necessitats d'una economia d'autosuficiència que no pas per la rendibilitat dels productes en un medi que els és poc favorable disminueixen de mica en mica la seva presència en la zona, retardant però la seva desaparició en la mesura que romanen encara explotacions tradicionals i semitradicionals. Així, es deixa de conrear el blat a les àrees d'alta muntanya i l'increment del conreu d'aquest cereal en el conjunt de l'Alt Pirineu s'explica perquè es desplaça a les terres més baixes on ocupa fins

i tot terrenys que s'havien dedicat a conreus ara en regressió, com la vinya o l'olivera³². En els municipis més alts només s'hi manté el conreu de les patates i alguns horts per al consum domèstic, i, de tant en tant, alguns camps sembrats de farratges per tal d'ajudar a complementar el cicle anual d'alimentació del bestiar boví. La resta de la superfície agrària ha estat destinada als prats o bé s'ha deixat perdre (Mapa 6).

Els conreus innovadors, ametllers i farratges, s'estableixen a les terres més baixes, concretament a la conca de Tremp i a l'àrea més meridional de l'Alt Urgell. Els ametllers en els secans com a substitutiu de l'olivera i la vinya — i fins i tot en noves roturacions — i els farratges comparteixen els regadius amb l'horta i els cereals i tenen una destinació ramadera.

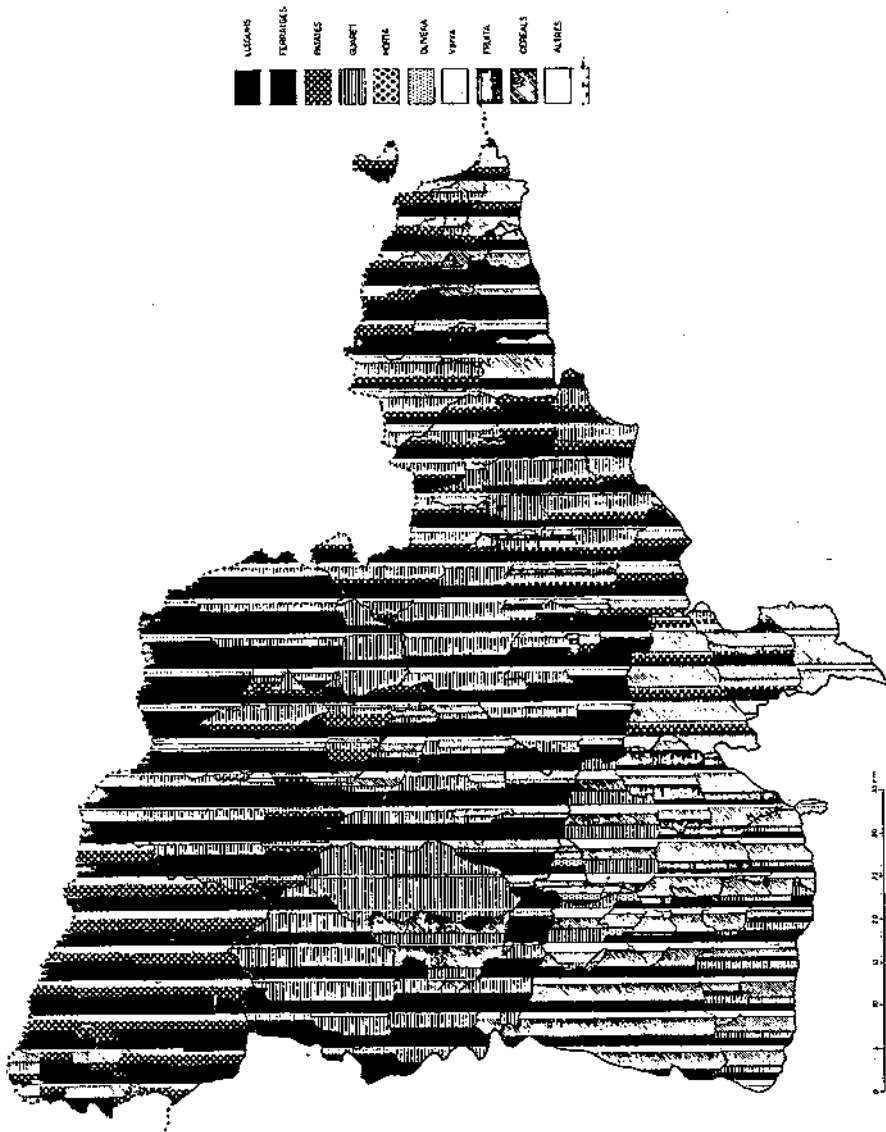
L'any 1978, en relació amb el 1962, augmenta més del doble el nombre de vaques de llet a gairebé totes les comarques de l'Alt Pirineu. Per l'increment en general de la proporció de vaques de llet respecte a l'etapa anterior (1910-1959), podem veure la creixent especialització a partir de la millora de races i de l'augment de la productivitat.

L'explotació ramadera, que a muntanya es caracteritza per un volum petit o mitjà, actua en aquest període com a element mantenidor d'un substrat poblacional, el qual altrament hauria hagut d'emigrar. La producció de la llet ha estat en aquestes àrees l'única activitat agrària amb possibilitats d'establir unes relacions de caire capitalista. Aquests últims anys aquestes relacions s'han transformat, seguint el procés general de la resta de Catalunya, per imposició de les necessitats del capitalisme monopolista, que tendeix a absorbir o a destruir les relacions de capitalisme concurrencial amb altres modes de producció pre-capitalistes que tenen antigues formes de producció basades en petites o en mitjanes empreses. Així, la producció de la llet a l'Alt Pirineu és cada cop més en funció de les grans empreses de recollida i elaboració, d'àmbit regional i fins i tot estatal, en detriment de les d'àmbit comarcal o subcomarcal.

El bestiar oví pateix una forta regressió, motivada per l'escassetat de pastors i per les dificultats creixents que s'oposen a la pràctica de la transhumància, pel fet que els antics guarets que constituïen les pastures d'hivern s'han anat convertint en conreus intensius.

Els porcs i els pollastres són, quan s'exploten intensivament, les espècies més noves a l'Alt Pirineu, on la seva presència es limitava a un petit nombre de caps destinats al consum propi. L'explotació d'aquestes dues espècies ha esdevingut un tipus d'explotació moderna que s'articula en un mercat que supera l'Alt Pirineu.

³² Per a la informació referida a l'any 1978 consultem el cens agrari del 30 març de 1978, a partir del buidat dels fulls municipals.

Mapa 6. Distribució de la superfície municipal per conreus.

En conclusió, direm que l'agricultura a l'Alt Pirineu es veu afectada per la penetració del mode de producció capitalista. En primer lloc, bona part de la producció, sobretot la de la llet, transcorre per canals de comercialització i dependència exteriors. En segon lloc, aquesta producció ha anat especialitzant-se al pas del temps i s'han abandonat conreus poc rendibles. En tercer lloc, els pagesos i els empresaris agraris s'han vist obligats a rendibilitzar les inversions de capitals, i una manera de fer-ho ha estat concentrant les explotacions. En quart lloc, a les zones turístiques hi ha una regressió molt clara de superfície cultivada, que es converteix en terreny expectant. I, en cinquè lloc, les explotacions poc rendibles i també les més productives han contribuït al despoblament rural, aquestes darreres per la pràctica d'una agricultura intensiva en capital i extensiva en mà d'obra.

Les agregacions municipals

Les agregacions municipals són un dels aspectes de l'actuació de l'Estat en la reestructuració de l'espai. L'Estat, però, actua també en altres àmbits, consolidant i aprofundint la nova espacialitat que resulta de la transformació de les estructures productives i de les relacions de producció.

D'entre els aspectes en què l'Estat actua com a agent directe, hem triat el de les agregacions municipals perquè a partir d'aquí es configuren uns nous límits territorials de competències bàsiques que serviran d'eina al mateix Estat per a les futures actuacions en altres camps.

L'organització de l'espai i el municipi

L'origen dels termes municipals actuals es fixa definitivament a l'Alta Edat Mitjana. Els elements que constitueixen l'espacialitat rural tradicional prenen forma a través de l'ús i en funció de l'explotació de la terra. Els camps de conreu, boscos i pastures conformen l'espai d'aquesta agricultura³³.

Amb la instauració del mode de producció feudal, la necessitat de control i d'extracció de l'excedent i el suport de l'Església com a institució, es fixen definitivament al voltant de parròquies i castells aquests elements, aquestes formes i els seus límits.

Les circumstàncies de caràcter històric condicionen en part la grandària i la dispersió dels nuclis de població. De tothom és coneguda la diferència en la distribució territorial dels pobles entre la Catalunya vella i la Catalunya nova.

Però la utilització que es fa d'aquest espai des de cada un dels nuclis de pobla-

³³ VIEILLE, P., «L'espace global et le capitalisme d'organisation», a *Espaces et Sociétés*, núm. 12.

ció és el que configurarà la forma i l'extensió dels territoris municipals. Així, en una economia agrícola els diferents tipus de terreny permeten l'obtenció dels productes agrícoles bàsics per al consum local. En una societat on el comerç és molt poc important, el volum de població dels nuclis habitats va estretament lligat amb l'extensió del territori del qual s'abasten.

De la consideració d'aquests elements, en surten bàsicament dos tipus de municipis:

a) Els municipis de muntanya, primordialment a la Catalunya vella, són de petita extensió, excepte els de la muntanya alta, on la pressió demogràfica sempre ha estat molt feble i on es combinen les terres baixes de les valls amb les pastures i els boscos de muntanya, la qual cosa els confereix una forma allargassada.

b) Els municipis de la plana, generalment a la Catalunya nova, són més grans i de forma més aviat arrodonida en faltar els elements de relleu que d'una manera natural aportin aquesta complementarietat d'usos del sòl.

La funcionalitat de l'antiga entitat local a Catalunya, el «comú» o «universitat», explica la solidesa dels àmbits municipals, que, amb les seves institucions pròpies, s'han mantingut durant tot el període de temps en què ha dominat el mode de producció feudal i fins i tot han suportat la transició al mode de producció capitalista, si més no en una primera fase. L'actual mode de producció ha necessitat aquesta organització territorial durant la implantació, que exigia el manteniment d'unes estructures socials, econòmiques i territorials d'on provenien la mà d'obra i els productes agraris en unes condicions favorables imprescindibles per a reduir els costos industrials, l'encariment dels quals una indústria incipient i encara feble i gens competitiva no hauria pogut suportar.

El paper de l'Estat i les agregacions municipals a l'Alt Pirineu

El denominador comú de les diverses lleis de règim local que durant aquest segle han estat vigents un moment o altre és l'interès de l'Estat a reproduir el tipus de relacions socials i productives existents. Si bé en totes aquestes lleis es parla de la possibilitat de les agregacions, aquestes no es produeixen, car darrera les lleis no hi ha la intenció de variar els límits municipals.

A l'Alt Pirineu, en la primera meitat del segle XX constatem només un cas d'agregació municipal, al Pallars Sobirà. Es tracta d'Alins, al qual el 1927 s'agreguen els municipis d'Àreu, Ainet de Besan, Norís i Tor. No és fins els darrers anys que el mode de producció capitalista ha projectat amb força la seva dinàmica sobre el territori, destruint el tipus d'organització espacial de la qual

formava part el municipi tradicional, que ara ja no és cap suport sinó una nosa per al seu desenvolupament. És a partir d'aquestes consideracions que veiem les agrupacions municipals com una conseqüència del desenvolupament del capitalisme i com una primera etapa per a institucionalitzar tot un altre tipus d'organització territorial que no té com a marc concret ni els límits municipals, ni els provincials, ni els estatals (Mapa 7).

El procés d'agregació de municipis no s'ha produït aïlladament a l'Alt Pirineu, sinó que, amb més o menys intensitat, s'ha fet notar a totes les comarques catalanes, sobretot en aquelles en què la pèrdua de població és un fet aquests últims anys. Cal matisar que no sempre aquesta pèrdua va acompanyada de la pèrdua de municipis, però sí s'esdevé el cas contrari. Comarques com les Garrigues o la Terra Alta, que han sofert una regressió demogràfica important, no han perdut, en canvi, cap municipi.

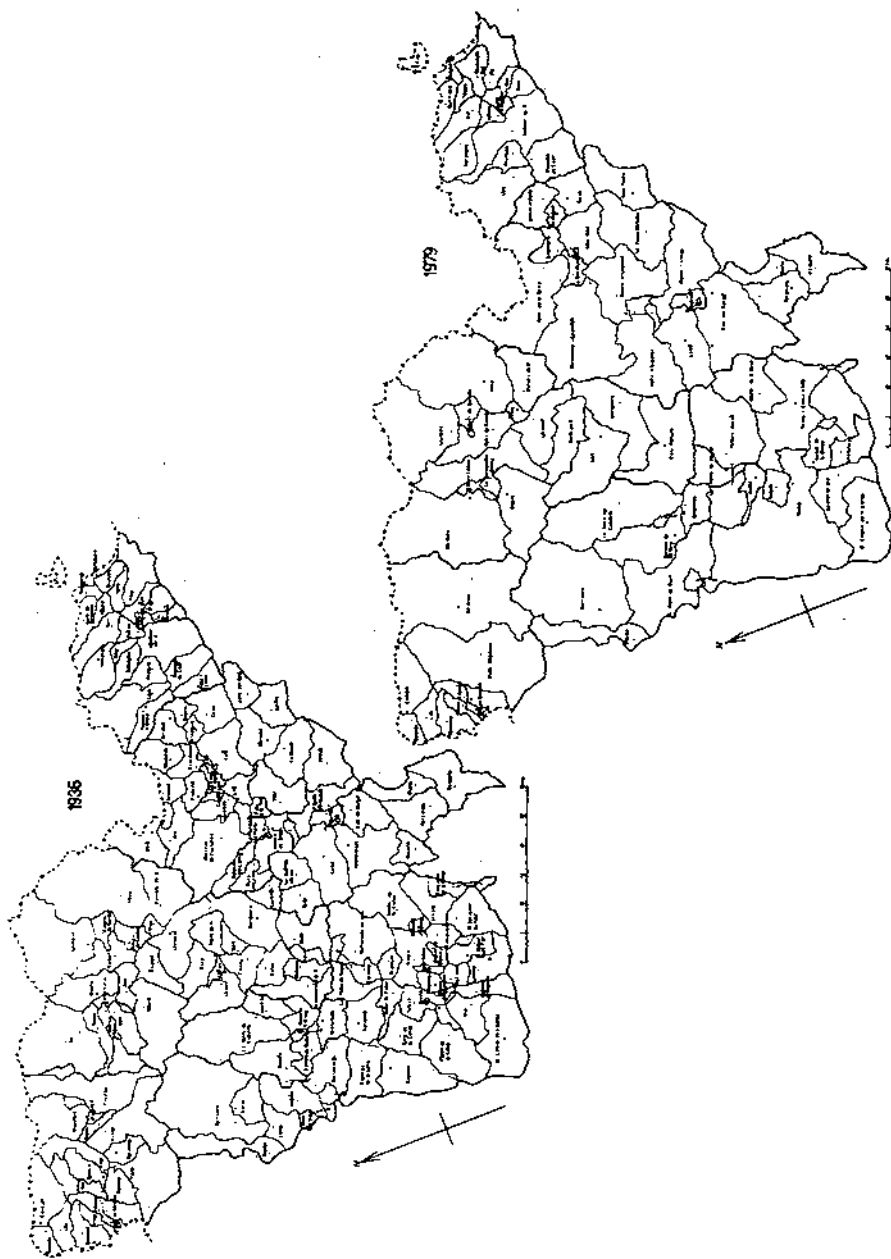
A l'Alt Pirineu, on en conjunt es perd el 16 % de la població des del 1935 fins al 1976, la pèrdua de municipis ha significat més d'un 30 % entre el 1962 i el 1976. De fet, l'Estat ha actuat en aquest sentit quan la davallada poblacional i la regressió econòmica havien ja determinat el trencament de l'espacialitat pròpia i convertit els ajuntaments en institucions insostenibles econòmicament.

Les primeres agregacions municipals continuades comencen a produir-se l'any 1962, i any rera any segueixen un ritme que s'incrementa fins arribar als anys 1969 i 1970 en què s'agreguen catorze i trenta-set municipis, respectivament. Des d'aleshores aquest ritme decreix fins a l'any 1976, en què només es produeix una agregació, després de dos anys de no haver-se'n sancionat cap.

EVOLUCIÓ DEL NOMBRE DE MUNICIPIS 1962-1976

Comarca	Nombre de municipis		Variació
	1962	1976	
Alt Urgell	39	19	-20
Cerdanya	23	16	-7
Pallars Jussà	42	17	-25
Pallars Sobirà	30	16	-14
Vall d'Aran	18	9	-9
Total Alt Pirineu	152	77	-75

FONT: Elaboració pròpia.

Mapa 7. Agregacions municipals entre 1936 i 1979.

Amb aquestes xifres veiem com el nombre de municipis es redueix a la meitat. Aquest elevat nombre d'agregacions afecta sobretot els municipis petits de muntanya, on la pèrdua de població és més acusada.

L'actuació directa de l'Estat en l'esfera de les variacions dels límits municipals, no solament adequa uns nous espais que possibiliten l'actuació del capital en l'etapa monopolista, sinó que té uns efectes immediats en el territori on es produeixen, que en alguns casos són d'acceleració del procés de desarticulació de les activitats i de les estructures existents.

En aquest sentit la desvinculació del patrimoni comunal dels seus propietaris tradicionals, els habitants dels pobles, la disfuncionalitat dels nous municipis sorgits de les agregacions, que en algun cas concret no tenen ni continuïtat territorial i en d'altres manquen de comunicació directa per carretera, i la manca d'operativitat dels nous municipis, que tenen encara més dificultats que abans de les agregacions per a gestionar els serveis que els encomana la llei, s'han d'entendre com a mecanismes desarticuladors d'una territorialitat tradicional que és substituïda per una altra estructura organitzativa cada vegada més dependent. La desastrosa toponímia que s'aplica als nous municipis procedents de les agregacions no és sinó un indicador més de l'arbitrarietat, del desconeixement i del menyspreu de la realitat local que tenen els promotors de les agregacions municipals³⁴.

Conclusions

Tal com avançàvem en la introducció, són dos els objectius que ens havíem proposat: l'aprofundiment en la teoria centre-perifèria de relacions econòmiques, tot mirant d'adaptar-la a l'anàlisi d'àmbits regionals, i, en segon lloc, una prova empírica d'aplicació d'aquesta adaptació a la regió de l'Alt Pirineu, per tal d'interpretar la seva evolució econòmica i territorial en els dos darrers segles a la llum de les seves relacions amb l'àmbit nacional en què és immersida.

Pel que fa al primer aspecte, hem vist com mitjançant la teoria centre-perifèria es pot explicar el desenvolupament desigual dins l'àmbit internacional com un efecte de dos mecanismes econòmics: d'una banda, l'intercanvi desigual a partir de la retribució desigual dels factors de producció, i, de l'altra, els diferents processos d'acumulació del capital.

Aquest enfocament, que considerem interessant per a l'estudi de l'àmbit in-

³⁴ Noms com Alt Aran per a designar el que tradicionalment és conegut com a Pujòla; Pallars Jussà posant com a nom de municipi el que en realitat pertany a una comarca, o Baix Pallars per a un municipi situat al bell mig de la comarca tradicional del Pallars manifesten la desconexió entre realitat i Administració.

ternacional, ha de prendre nous matisos quan el que es pretén analitzar és una àrea més petita en què certs elements actuen de manera diferent sobre els factors de producció.

En efecte, l'economia d'un Estat sobirà té un tipus d'articulació diferent del de l'economia mundial. L'Estat, instrument que actua com a agent de les classes dominants, però que és el resultat de la correlació de forces socials dins aquest mateix àmbit, té la possibilitat d'incidir sobre les relacions econòmiques i, per tant, sobre l'organització de tot el territori dins la seva jurisdicció.

Al mateix temps, l'Estat adquireix un compromís, si més no formal, en tot el territori sota el seu àmbit de govern, per la qual cosa ha de respondre de les actuacions del capital. Els dos mecanismes sobre els quals es fonamenta l'enfocament centre-perifèria tenen un tractament desigual dins l'àmbit estatal. Com ja hem apuntat en explicar el cas de l'Estat francès, mentre el capital segueix tenint la mateixa mobilitat, el factor treball gaudeix d'una mobilitat molt més àmplia en l'àmbit estatal. Aquesta mobilitat, però, tot i que és més àmplia, no és pas total, ni tendeix a ser-ho perquè una multitud de factors, sociològics o culturals per exemple, però també econòmics (introducció de determinats tipus d'activitat, com és ara la producció de llet pel que fa a les comarques de l'Alt Pirineu), retenen part de la població en els seus llocs d'origen i aquesta retenció de la població permet rendibilitzar econòmicament un territori. Per tant, en l'àmbit territorial estatal, encara es mantenen els dos elements bàsics de l'enfocament centre-perifèria. Per a un àmbit més reduït, i si, com en el cas català, aquest àmbit té una forta estructuració interna, es mantenen els mateixos elements que en l'àmbit estatal, però amb una interferència, ja que l'Estat, en aquest cas, no té per què coincidir necessàriament amb la correlació de forces de la formació social regional. Així, podem considerar vàlid l'enfocament centre-perifèria per a l'àmbit regional sabent que, al marge de la influència del sistema mundial, l'àmbit regional també és interferit per la influència estatal.

En els àmbits més reduïts prenen més importància les especificitats de l'espai, ja siguin històriques o naturals, a l'hora de localitzar-hi l'activitat dels homes, i el model general queda en alguns aspectes diluït o desdibuixat.

L'aplicació d'aquest enfocament teòric a un territori determinat, el de l'Alt Pirineu, que és una àrea rural amb característiques de muntanya, ens fa veure com aquest espai esdevé perifèric d'altres àrees de més activitat econòmica, amb un centre econòmic a Barcelona i un centre polític a Madrid.

Aquest procés de periferització s'ha desenvolupat en les tres etapes que hem exposat i que han estat la base de les hipòtesis del treball empíric. Així, hem vist com l'etapa que emmarquem des de mitjan segle passat fins al 1910 es caracteritza pel relatiu aïllament, trencat tan sols pel transvasament de mà d'obra cap a les àrees centrals i per l'explotació d'alguns recursos naturals.

L'agricultura de subsistència és l'activitat econòmica fonamental i l'estructuradora de l'espai comarcal, per bé que les limitacions ecològiques que l'afecten forcen els pirinencs a complementar les economies familiars amb ingressos provinents d'altres fonts. Les emigracions temporals de durada més o menys llarga, l'exportació de fusta, riu avall, el treball a les fargues i, sobretot, el carboneig i el tragi del ferro o el carbó són activitats que ajuden a mantenir una població pel damunt del llindar que permetria l'agricultura tota sola.

En la segona de les etapes que hem considerat, el capital intervé més directament en aquest espai. Mogut per la demanda d'energia elèctrica que motiva el desenvolupament de les forces productives en el centre, però també per la necessitat d'ampliar el mercat i d'alliberar mà d'obra de l'agricultura per a d'altres sectors, aquest capital intervé en àmplies àrees de l'Alt Pirineu, on s'articulen les activitats tradicionals, bàsicament agrícoles i ramaderes, amb les activitats rotundament innovadores que comporta el sector hidroelèctric. D'aquest darrer sector, però, cal tenir en compte com és impulsat per l'exterior de l'Alt Pirineu, en funció d'unes necessitats també externes. El sector hidroelèctric és el primer que, fruit del desenvolupament del mode de producció capitalista a les àrees industrials de Catalunya, s'instal·la a l'Alt Pirineu per explotar-ne un recurs, i això el diferencia de les activitats extractives tradicionals, que obeïen a una iniciativa interna de l'Alt Pirineu. La construcció de la xarxa viària bàsica que s'aparella amb les primeres obres hidroelèctriques afecta la revitalització d'un territori que ja havia iniciat un lent procés de despoblació.

De l'estudi d'aquest sector es desprèn una relació entre l'evolució del sector a l'Alt Pirineu i la de la resta de l'Estat. El ritme de construccions i d'exploració varia en el temps i en intensitat segons les comarques. La incidència d'aquest sector en les activitats tradicionals i en l'evolució demogràfica no és immediata, sinó que es deixa notar a partir de processos més generals com la transformació de les comunicacions, els canvis del mercat de treball, etc. Només té efectes immediats en els llocs on s'ha localitzat una central o un pantà. Amb la informació recollida hem pogut seguir a grans trets l'evolució i el procés de concentració de les grans companyies hidroelèctriques que han absorbit empreses més petites.

Finalment, en la tercera de les etapes hem vist com l'Alt Pirineu, amb unes estructures territorials ja molt deteriorades, rep l'impacte d'una nova activitat inductora de transformacions: el turisme. En aquesta tercera etapa, les relacions que s'estableixen entre les àrees més dinàmiques de l'Alt Pirineu i la resta del territori són de dependència. La Vall d'Aran — recordem el que n'hem dit en parlar del turisme i de l'agricultura — n'és un bon exemple. En aquest cas, la iniciativa, els usuaris i els beneficis de les activitats generades pel turisme són també de fora de l'Alt Pirineu.

L'agricultura, tot i que continua essent una activitat important, ha iniciat un

procés de regressió. Les transformacions d'aquest sector en relació amb les noves activitats no són directes excepte en alguns casos, però la pèrdua de població i la possibilitat de canviar de sector d'activitat trasbalsen profundament l'estructura productiva d'aquestes comarques. A partir del 1960, l'abandó d'explotacions és un fet que es produeix a tot l'Alt Pirineu, i amb més intensitat en les comarques on el turisme s'ha desenvolupat amb més força.

Amb aquesta evolució s'il·lustren els canvis operats en una àmplia àrea del territori català que havia restat al marge del creixement econòmic català fonamentat en la industrialització i en la capitalització de l'agricultura, per bé que, des de la seva posició de marginalitat, facilitava recursos materials i humans perquè aquest creixement fos possible. L'Alt Pirineu, en entrar en contacte, en un període de temps breu, amb les àrees més desenvolupades del país, trasbalsa totalment les seves estructures tradicionals, i l'increment de població i d'activitat econòmica amb prou feines si pot amagar la profunda crisi interna que s'ha obert en les seves comarques. És amb l'acabament d'aquestes grans obres que té lloc el procés de desmantellament territorial de les comarques de l'Alt Pirineu, motivat per la manca d'una activitat sòlida estructuradora del territori. Algunes comarques, com la Vall d'Aran, aconsegueixen assentar amb el turisme les bases d'una nova estructuració que té com a característica fonamental la dominació forana. D'altres, com la Cerdanya, aconsegueixen restablir un cert equilibri fonamentat en la complementaritat d'un turisme de base local en gran part i d'una agricultura que persisteix. I, finalment, resten les comarques on l'activitat estructuradora del territori ha entrat en crisi i no ha estat substituïda per cap més. Gran part dels Pallars i de l'Alt Urgell pot exemplificar aquesta situació.